Slavernij is nog niet voorbij
Doorwerkingen en erfenissen van slavernij in Nederland

Een literatuurverkenning door prof. Alex van Stipriaan

https://kennis.zuid-holland.nl/wp-content/uploads/2025/01/Het-koloniaal-en-slavernijverleden-onder-de-aandacht-Een-onderzoek-naar-het-draagvlak-onder-Zuid-Hollanders.pdf

Deze verkenning is onderdeel van het rapport dat de Provincie Zuid-Holland liet uitvoeren naar de doorwerkingen van het (trans-Atlantisch) slavernijverleden: 'Het koloniaal en slavernijverleden onder de aandacht: Een onderzoek naar het draagvlak onder Zuid-Hollanders' (2025)

2.1 Inleiding: Doorwerkingen en erfenissen van slavernij in Nederland

Sinds het eind van de twintigste eeuw is het Nederlands koloniaal en slavernijverleden steeds hoger op de maatschappelijke agenda komen te staan. Dat leidde tot de oprichting van het Nationaal Monument Slavernijverleden (2002), het Nationaal Instituut Slavernijverleden en Erfenis (NiNsee) (2003) en het toekomstige Nationaal Slavernijmuseum (2030). Het onderwerp kreeg een plekje in de Canon van Nederland, de 150-jarige afschaffing van slavernij werd groot herdacht (2013 en 2023[9]) en de slavernij stond centraal in de debatten rond Zwarte Piet en Black Lives Matter. Bovendien leidde het toenemend besef van het onrecht van dat verleden tot het aanbieden van excuses daarvoor namens verschillende stads- en provinciale besturen en financiële instellingen, uiteindelijk zelfs leidend tot de nationale excuses van de minister-president (2022) en de vraag om vergeving door de koning (2023).

In die toenemende aandacht wordt ook vrijwel steevast verwezen naar de hedendaagse doorwerkingen of erfenissen van dit verleden. Eens te meer gebeurt dat in de enorme berg literatuur en culturele producties die er over dat verleden de laatste decennia zijn geproduceerd.[10] De slavernij is geen afgesloten geschiedenis, maar heeft nog steeds impact, is de boodschap. Dat is ook niet zo vreemd. Slavernij en kolonialisme onder Nederlandse leiding heeft eeuwen geduurd en werd in Nederland tot ver in de twintigste eeuw normaal gevonden. Net zoals dat bekend is van de eeuwenlang onderdrukte positie van vrouwen is duidelijk dat de impact daarvan nog steeds merkbaar is en dat de processen om daarvan los te komen lang duren. Bovendien speelden slavernij en kolonialisme zich ver weg van de Nederlandse samenleving af, maar kwamen vanaf eind jaren 1940 vele honderdduizenden inwoners van (voormalig) Nederlandse koloniën zich vestigen in Nederland. Inmiddels zijn zij als tweede-, derde- en vierde generatie inwoners van Nederland een exponentieel veel grotere groep geworden en alleen al door hun aanwezigheid een levend bewijs van de impact van het verleden op de huidige samenleving.[11]

Er worden heel veel uitspraken gedaan over die doorwerkingen en erfenissen, maar eigenlijk is er opmerkelijk weinig empirisch onderzoek gedaan naar de link tussen het verleden en het heden op

9 Na het herdenkingsjaar 2013 groeide de roep om 1873 i.p.v. 1863 als jaartal van afschaffing te benoemen, omdat in Suriname -niet op de Caribische eilanden- de vrijgemaakten verplicht nog tot 1 juli 1873 moesten doorwerken op plantages en in de stad. Zij het nu tegen betaling en bij een baas naar keuze.

10 Zie o.a. de bijgevoegde literatuurlijst, die vooral gericht is op doorwerkingen, en bijvoorbeeld de literatuurlijst in Allen et al., Staat en Slavernij (2023).

11 Zie bijvoorbeeld Bosma, Uit de koloniën (2009), Bosma, Post-colonial immigrants (2012); Oostindie, Postkoloniaal Nederland (2009).

dit gebied. Verreweg de meeste constateringen zijn gebaseerd op vanzelfsprekendheid, logica, of *circumstantial evidence*. Zo komt heel vaak de pijn ter sprake, die mensen nu voelen van dat verleden. Maar waaruit die pijn bestaat[12], of wanneer die opkomt of vermindert is nooit onderzocht. Een ander voorbeeld: Nederland hanteerde een racistisch slavernij-systeem met slaafgemaakte Afrikanen in de Caribische koloniën, er is anti-Zwart racisme in Nederland, het een is het gevolg van het ander. Zeker als er nog wat tussenschakels worden toegevoegd, zoals koloniaal racisme na de afschaffing van de slavernij en migratie naar Nederland, dan is die redenering niet onlogisch en zelfs voor de hand liggend. Maar het is niet empirisch onderbouwd, bijvoorbeeld aan de hand van controlegroepen die géén anti-Zwart racisme vertonen, of kwantificeren en kwalificeren van anti-Zwarte uitspraken in de loop der tijd et cetera.[13]

In de Verenigde Staten, waar het onderzoek naar slavernij en de eventuele doorwerkingen daarvan al veel langer gaande is, omdat de slavernij in eigen land plaatsvond, is er al wat meer aan empirisch en *evidence based* materiaal geproduceerd. Toch is het al met al ook daar nog opmerkelijk weinig. In het hiernavolgende zal die empirische onderbouwing evenmin plaatsvinden. Het is een inventarisatie van wat we ten aanzien van doorwerkingen in Nederland nu weten. Maar tegelijk is het een dringende oproep om veel meer doorwerkingstheses empirisch te gaan onderbouwen.

Daar staat tegenover dat ook de moderne wetenschap en haar benadrukken van distantie en empirische bewijsvoering een westerse uitvinding is die in belangrijke mate gevoed is door de koloniale en slavernij-ervaring en de daarbij behorende mens- en wereldbeelden. Beeldend wordt dit beschreven door de Chinees-Surinaamse nazaat van contractarbeiders Ashley Chin die als kind een groot verschil voelde tussen wat ze thuishoorde en op school moest leren, een verschil dat ook daarna niet meer minder werd.

Ook toen ik ouder werd, bleek dat kennis pas waarde krijgt als het wetenschappelijk onderbouwd, bewezen of onderschreven is. Pas als we de bron van de informatie kunnen terugvinden in artikelen, boeken of onderzoeken, vindt die kennis zijn weg naar sociaal beleid, onze historische canon of het algemeen bewustzijn. [...] Maar wanneer bepaalde verhalen structureel onderbelicht blijven, hoe kan 'bewezen' sociaalwetenschappelijk onderzoek dan 'beter' zijn dan ervaringsdeskundigheid? [...] ook geleerden hebben blinde vlekken: wat weinig academici durven te erkennen, is dat de sociale wetenschap niet alleen historisch gestoeld is op Eurocentrische en racistische overtuigingen, maar dat deze nog altijd voortleven in de huidige praktijk. Nog steeds wordt het onderzoeksveld gedomineerd door perspectieven van witte, mannelijke, heteroseksuele, cisgender mensen zonder beperking en vooral uit de midden- en hogere klasse.[14]

De schrijver van deze inventarisatie tikt al de laatstgenoemde kwalificaties aan, maar denkt niettemin dat subjectieve narratieven en empirische onderbouwing om tot meer algemene uitspraken te kunnen komen elkaar niet hoeven uit te sluiten, maar elkaar juist kunnen versterken.
In deze inventarisatie zal onderscheid worden gemaakt tussen doorwerkingen en erfenissen. Daarnaast zal een indeling worden gemaakt naar soorten doorwerkingen in een aantal verschillende domeinen.

Ten slotte dient vermeld dat de opdracht die ten grondslag ligt aan dit onderzoek als volgt luidt: een verkennende literatuurstudie verrichten over hoe en op welke maatschappelijke terreinen het Caribische slavernij- en/of koloniale verleden tot op heden in Nederland doorwerkt.[15] Dat betekent dat de focus ligt op het Nederlands koloniaal- en slavernijverleden in Suriname en de Nederlandse Cariben en niet op dat van (ex)koloniën elders in de wereld.[16] En zelfs op die twee gebieden is dit onderzoek niet gericht, maar op Nederland aan de Noordzee, waar honderdduizenden

12 Gaat het in de richting van verdriet, depressie, haat, kwaadheid, teleurstelling, frustratie, gewelddadigheid, is het fysieke pijn, waar openbaart die zich enz. enz.

13 Zie bijv. Oostindie (2023).

14 Chin (2021).

15 Het overkoepelend onderzoek waar dit deel van uitmaakt is gericht op de provincie Zuid-Holland. Voor deze inventarisatie is het echter zinloos de focus alleen daarop te richten, daarvoor leent het materiaal zich niet.

16 Met name India, Sri Lanka, de Indonesische archipel, Mauritius, Madagaskar, Zuid-Afrika, Centraal- en West-Afrika, Noordoost Brazilië, Guyana, Trinidad en enkele oostelijke staten van de VS.

mensen uit Suriname en de Nederlandse Cariben zich de laatste halve eeuw zijn komen vestigen. Daarbij dient te worden bedacht dat de mensen van Surinaamse afkomst die in Nederland wonen het hele etnisch-culturele palet van Suriname vertegenwoordigen, dus hooguit voor ongeveer de helft uit mensen bestaat met voorouders die in slavernij hebben geleefd[17]. Surinamers met een Hindostaanse, Javaanse, of (oud)Chinese achtergrond[18], wier voorouders contractarbeider zijn geweest zullen apart aan bod komen. Van de mensen met een Nederlands-Caribische (vanaf nu Antilliaanse) achtergrond in Nederland, heeft, behalve bij Arubanen, de grote meerderheid voorouders die in slavernij hebben geleefd[19].

In de navolgende tekst wordt ook onderscheid gemaakt tussen Wit en Zwart.[20] Met Zwart worden nazaten van slaafgemaakte voorouders bedoeld, met Wit worden de nazaten van slavenmakers bedoeld. Als er wordt gerefereerd aan niet-Zwarte Nederlanders wordt daarmee iedere Nederlander bedoeld die geen Afrikaanse slaafgemaakten onder de voorouders heeft, d.w.z. het hele diverse palet van hedendaagse Nederlanders die deel zijn geworden van deze samenleving en daarmee ook erfgenaam van haar geschiedenis.

Erfenissen

In dit onderzoek wordt bewust onderscheid gemaakt tussen doorwerkingen en erfenissen. In het kader van slavernij en kolonialisme heeft doorwerking namelijk een negatieve connotatie gekregen.[21] Het gaat om effecten (impact) van zaken in dat verleden die de samenleving en/of individuen of groepen daarin nu nog negatief beïnvloeden. Maar er zijn ook zaken uit dat verleden die de samenleving en/of individuen of groepen daarin positief beïnvloeden, of op z'n minst niet negatief zijn. Dat noem ik erfenissen, omdat een erfenis meestal iets is dat blij wordt overgenomen en bewaard of gebruikt.

Erfenissen zijn bijvoorbeeld de Afro-culturen die onder invloed van de slavernij in de koloniën zijn ontstaan en nu ook in Nederland aanwezig zijn. De aanleiding, mensenhandel en slavernij was verschrikkelijk, maar de culturele kracht en rijkdom waarmee vanuit een veelheid van Afrikaanse achtergronden en in interactie met Inheemse en Europese culturen slaafgemaakten iets nieuws hebben gecreëerd is bewonderenswaardig. Die Surinaamse en Antilliaanse culturen bevatten alles wat een cultuur tot een eigenstandige cultuur maakt, van taal tot religie en van sociale systemen tot esthetische expressies. Die culturen zijn nu ook in Nederland en beïnvloeden het Nederlandse sociaal-culturele landschap. Sranan en Papiamentu/o woorden dringen door in het algemene taalgebruik (fittie, dushi, 'ik ga naar werk'), de mode, de eetcultuur, de muziek et cetera. Bovendien is ook in materiële zin het moderne, na-oorlogse Nederland mede-opgebouwd door nazaten van slaafgemaakten en contractarbeiders die als -deels geworven- migranten hier naartoe toegekomen zijn.

Een erfenis waar zowel Wit als Zwart van profiteert is de welvaart die in vroeger tijd is opgebouwd en waardoor Nederland nu tot de rijke landen van de wereld behoort. De cynische kant daarvan is dat die welvaart deels is verworven met de slavenarbeid van de voorouders van een deel van de Nederlanders. Bovendien is die welvaart ook gebaseerd op de productie die in Nederland plaatsvond om de slavenkoloniën draaiende te houden. De hele Nederlandse economie was met de mensenhandel en het slavernij-productiesysteem verbonden.[22] Dat nazaten van slaafgemaakten in Nederland nu van die welvaart kunnen genieten heeft, zacht gezegd, een bitterzoete smaak. Bovendien is die welvaart ongelijk verdeeld, waarbij de nazaten van slaafgemaakten ondervertegenwoordigd zijn in de hoogste lagen van de welvaartspiramide. Dat lijkt dan juist weer een van de doorwerkingen te zijn. Eens te meer geldt dat voor de enorme ongelijkheid tussen Nederland en de voormalige slavenkoloniën, zelfs ondanks het feit dat de Nederlandse Cariben nog altijd deel uitmaken van het Koninkrijk. Het gaat dan niet alleen om economische ongelijkheid, maar even goed om

17 Zij zijn dus Afro-Surinamers (zogenaamde Creolen en Marrons), wat niet wil zeggen dat ze niet ook andere etnisch-culturele voorouders kunnen hebben.

18 Oud-Chinezen zijn degenen die al in de jaren 1850 en 1860 als contractarbeiders in Suriname, deels nog tijdens de slavernij, zijn binnengehaald evenals hun nazaten. Sinds eind twintigste eeuw komen nieuwe groepen Chinese migranten op eigen beweging Suriname binnen.

19 Zij zijn dus Afro-Antillianen, wat dus niet wil zeggen dat ze niet ook andere etnisch-culturele voorouders kunnen hebben.

20 Zwart en Wit met hoofdletters, omdat het meer om een groep gaat dan een afgebakende kleur.

21 Meer algemeen heeft 'doorwerking' de betekenis van 'een blijvend effect', wat zowel negatief als positief kan zijn.

22 Zie bijvoorbeeld Brandon en Bosma (2019); De Kok (2020a; 2020b); Van Stipriaan (2020).

zaken als toegang tot kennisproductie en onderzoeksfaciliteiten en de muur van paternalisme vanuit Nederland die er op de eilanden wordt ervaren.[23]

Kolonialisme en slavernij hebben ook voor culturele rijkdom in Nederland gezorgd. Zo zijn veel van de zeventiende- en achttiende-eeuwse historische binnensteden gebouwd met koloniaal kapitaal en zijn ze nu een toeristisch verdienmodel. Musea zijn rijk gevuld met objecten uit de koloniën en veel instellingen en bedrijven danken hun bestaan aan toen opgebouwd kapitaal. Voor een deel zal dat onder de noemer 'roofkunst' ook weer teruggaan naar de voormalige koloniën en enkele bedrijven hebben aangegeven financieel en moreel te willen bijdragen aan herstel en heling.[24] Maar het grootste deel van dat koloniaal erfgoed blijft in Nederland (staan) en hoe cynisch ook, daar leert de Afro-Nederlander ook over diens geschiedenis en/of kan die nazaat profiteren van de culturele rijkdom. Dat dit gemengde gevoelens en pijn in het hart oproept en dat het verhaal rond dat erfgoed vaak niet strookt met de eigen beleving, staat buiten kijf.

Dat het slavernijverleden doorwerkingen heeft gehad in het heden wordt inmiddels ook door de overheid erkend. In de excuses-speech van premier Rutte op 19 december 2022, gebruikte hij de term drie keer.[25] Nog specifieker is de website van de overheid die buitenlanders informeert over de Nederlandse samenleving:

> *[I]ts impact is still felt in society today. [...] Wealth acquired through the slave trade was passed down to later generations. But people who had been enslaved and their descendants had little or nothing to build on. As a result, the distribution of wealth and opportunity between different groups in society remains unequal to this very day.[...] It is important for us to know and acknowledge this, so that from our shared past we can build a future together.*[26]

Al gaat het hier vooral over materiële ongelijkheid, het zal duidelijk zijn dat het om vele gebieden in de samenleving gaat waar die ongelijkheid en ongelijkwaardigheid als doorwerking van het verleden zijn aan te wijzen.

Die onderscheiden gebieden van doorwerkingen zullen hier onder worden behandeld, maar moeten wel gezien worden als een matrix van domeinen die met elkaar samenhangen en elkaar beïnvloeden. Zo mag duidelijk zijn dat een gebrekkige scholing als gevolg van een bevooroordeeld schooladvies bepalend kan zijn voor de loopbaan van een kind en daarmee van diens woonsituatie, fysiek en geestelijk welzijn, sociaal netwerk et cetera.

2.2 Onderwijs

De afgelopen decennia is er heel veel onderzoek gedaan en gepubliceerd over het Nederlands slavernijverleden. Eerst voornamelijk over de trans-Atlantische slavernij, inmiddels ook over die in Azië en Zuid-Afrika. Ongeveer even lang staat slavernij vermeld in de eindtermen en kerndoelen, de wettelijke kaders waaraan het basis- en voortgezet onderwijs in Nederland moet voldoen. Bovendien heeft de richting gevende Canon van Nederland verschillende 'vensters' aan het onderwerp gewijd en is Anton de Kom inmiddels een van de uitgelichte historische figuren. In februari 2020 publiceerde het Historisch Nieuwsblad (HN) een eigen onderzoek waaruit bleek dat er in de zeven lesmethodes voor het voortgezet onderwijs meer dan ooit aandacht wordt besteed aan wat zij noemen de drie 'zwarte bladzijden' in de geschiedenis: kolonialisme, slavernij en holocaust.[27]

Die term 'zwarte bladzijden' is op zich al problematisch, omdat het suggereert dat de overige bladzijden van het geschiedverhaal hagelwit en mooi zijn, ofwel deze bladzijden horen eigenlijk niet bij 'ons' verhaal, zij zijn een vreemde uitzondering. Het is vooral een kwantitatieve analyse die toont dat er nu meer aandacht is in de schoolboeken voor het koloniale verleden (9% van het aantal pagina's) en het slavernijverleden (4%) en minder voor het tot voor kort dominante Holocaust-verhaal (2%) als het gaat om de 'zwarte bladzijden'.

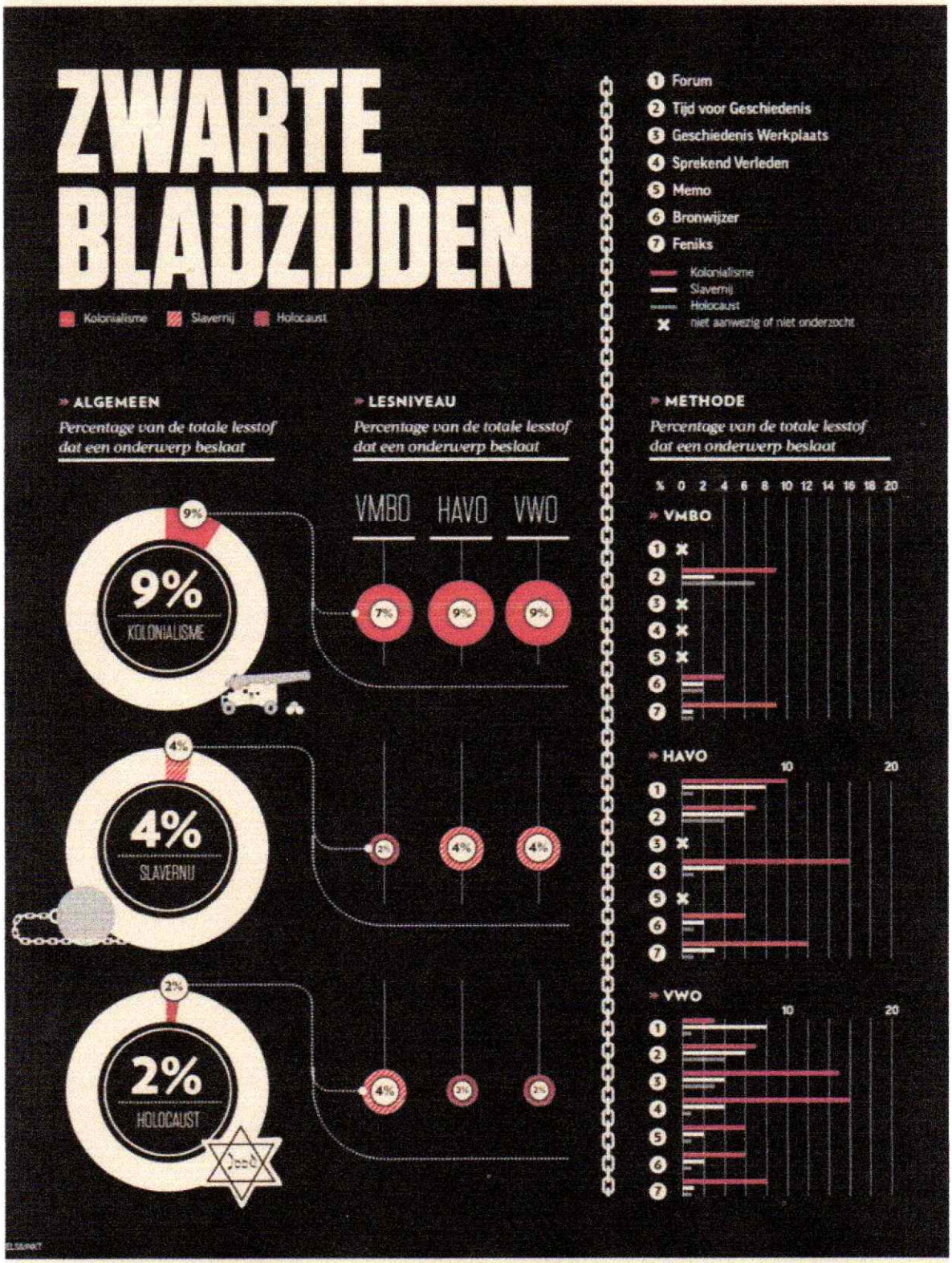
23 Zie onder meer Alofs (2024).

24 Zie Adviescommissie, Koloniale collecties (2020).

25 Rutte, Toespraak (2022).

26 https://www.government.nl/topics/discrimination/history-of-slavery/the-history-of-slavery-in-the-kingdom-of-the-netherlands

27 Historisch Nieuwsblad, Slavernij en kolonialisme prominent in schoolboeken. Februari 2020.

Figuur 2.1: 'Zwarte' bladzijden in zeven lesmethodes Bron: Historisch Nieuwsblad februari 2020

Het HN constateerde dan ook dat de morele lessen die uit de geschiedenis zijn te leren in sommige methoden nog altijd aan de Holocaust worden gekoppeld. 'Maar over het algemeen is het morele ijkpunt verschoven naar de twee andere zwarte bladzijden. Wanneer leerlingen wordt gevraagd na te denken over actuele kwesties zoals racisme en compensatie voor historisch leed, dan gebeurt dit tegenwoordig in de context van kolonialisme en slavernij.'

Het onderzoek gaat ook, zij het in mindere mate, in op de inhoud van de lesmethoden. Zo wordt over het kolonialisme geconstateerd:

> *Het perspectief ligt primair bij de Europeanen, hun expansie en hun motieven, voornamelijk economisch gewin en nationaal prestige. Niet verheeld wordt dat zij bij hun veroveringen grof geweld toepasten. Zes van de zeven onderzochte methoden staan stil bij de massaslachting die Jan Pieterszoon Coen aanrichtte onder de bewoners van de Banda-eilanden. Hoewel de nadruk ligt op verovering, exploitatie en onderdrukking, refereren veel boeken ook aan de 'goede bedoelingen' van negentiende-eeuwse imperialisten. 'Ze wilden de onderontwikkelde volken helpen,' aldus de schrijvers van Geschiedeniswerkplaats. Daar plaatsen zij – en ook hun collega's van Memo – een kanttekening bij: ook goede bedoelingen kwamen voort uit superioriteitsdenken en gingen voorbij aan de wensen van de inheemse bevolking. De methode Bronwijzer, die is ontwikkeld voor het reformatorisch onderwijs, noemt de verspreiding van het christendom als positief gevolg.*

En:

> *De schoolboeken behandelen het slavernijverleden op dezelfde manier als het kolonialisme. Het perspectief is overwegend Europees. Er wordt weinig geciteerd uit bronnen die van slaven zelf afkomstig zijn. Zowel Bronwijzer als Forum kiest ervoor de zwarte dominee Jacobus Capitein aan te halen, die de slavernij verdedigde. In Memo en Geschiedeniswerkplaats klinken wel stemmen van slaven. ... Opstand en verzet van (gevluchte) slaven worden in de meeste methoden genoemd.*

Er kwam de nodige kritiek op het HN-onderzoek, onder meer van de Black Archives. Zij vonden het onderzoek getuigen van eurocentrisme en met name van een soort zelfgenoegzaamheid alsof de inhaalslag nu gemaakt is en er niet nog heel veel verbeterd zou moeten worden. Een andere onderzoeker op dit gebied, Tom van der Geugten, concludeert eveneens dat er in de schoolboeken tot voor kort de slavernij vooral vanuit een zakelijk perspectief werd behandeld en dat dit de beeldvorming sterk heeft bepaald. Maar, zegt hij, tegenwoordig wordt er meer en beter over de slavernij geschreven, 'met meer aandacht voor sociale en culturele aspecten en voor multiperspectiviteit en meerstemmigheid.'[28]

Toch zijn er weinig Afro-Nederlandse ouders te vinden die zeggen: mijn kind leert voldoende over het slavernijverleden van Nederland. Logisch, gezien het belang van die geschiedenis voor hun eigen bestaan. En bovendien beklijft niet alles wat in de klas wordt verteld bij de leerlingen, zodat ze thuis soms de indruk wekken dat er 'niets over wordt verteld'. Maar waarmee het waarschijnlijk het meest te maken heeft is dat de lesmethoden maar een deel van het verhaal zijn. Hoe de leraar ermee omgaat, dat is wat telt. En dat blijkt heel uiteenlopend te zijn. Weliswaar alweer jaren geleden, in 2011, werd daar onderzoek naar gedaan onder zestien Amsterdamse scholen voor voortgezet onderwijs. Toch waren toen de kerndoelen al bijna twee decennia hetzelfde en bestond de canon al vijf jaar. Daaruit bleek dat aandacht voor de slavernijgeschiedenis uiteenliep van minder dan een lesuur en dan nog voornamelijk over slavernij in de VS, tot acht, tien en zelfs twaalf lesuren, inclusief videovertoning en museumbezoek (zie tabel 2.2.1 op de volgende pagina). De docent is dus de cruciale figuur in de kennisverwerving over het slavernijverleden.

In 2019 werd opnieuw door de gemeente Amsterdam een onderzoek ingesteld naar de positie van het slavernijverleden in het onderwijs. Dat geeft al iets belangrijks aan, namelijk dat dit op nationaal niveau nog nooit is gedaan en wordt overgelaten aan (?) waar zoveel scholen met Afro-Nederlandse kinderen zijn. Het bevestigt het vaak gekoesterde idee dat het slavernijverleden toch vooral een geschiedenis voor 'hen' is, dus niet voor 'ons', Witte scholen en/of buiten de Randstad.

Hoe het ook zij, dit onderzoek, uitgevoerd door Regioplan, toonde dat de lerarenopleidingen, op een tweedegraads opleiding na, vooral aandacht aan het slavernijverleden besteden als casus om

28 Van der Geugten (2023).

multiperspectiviteit te behandelen en veel minder nadruk leggen op het verhaal zelf. Daarnaast blijkt dat het op de onderzochte scholen toch vooral de docenten zijn met een sterke eigen interesse in dit onderwerp, die er meer aan doen dan alleen in de lesmethode staat. Zij verzamelen er zelf materiaal bij en maken opdrachten of projecten. Het merendeel van de docenten vindt dat het slavernijverleden in de klas bespreekbaar is en niet gevoelig ligt, behalve als de link met het heden wordt gelegd en bijvoorbeeld de Zwarte Piet discussie ter sprake komt. Het zijn die meer betrokken docenten die de lesmethoden vaak ook te eurocentrisch en eenzijdig vinden, tekortschietend in kwaliteit en kwantiteit. Ook vinden velen dat de Aziatische slavernij ontbreekt in het materiaal.

Met name in het lesmateriaal voor het voortgezet onderwijs ziet een derde van de docenten regelmatig stigmatiserend taal- en beeldgebruik als het over etniciteit of man-vrouw rolverdelingen gaat. In het basisonderwijs is dat een op de zes docenten. Daarbij wordt terecht aangetekend dat een docent wel de gevoeligheid voor zulke stigma's en stereotypes moet hebben om ze te kúnnen zien. Dit doet vanuit het perspectief van docenten opnieuw af aan de bevindingen van het Historisch Nieuwsblad. Ook minder voor dit thema gepassioneerde docenten stellen dat de aandacht op hun school voor het slavernijverleden onvoldoende is.

Vrijwel iedereen is het erover eens dat er te weinig tijd is om het onderwerp voldoende aandacht te kunnen geven. Dat is DE beperkende factor die op de vragen van Regioplan wordt genoemd, naast de onvoldoende kwaliteit van de informatie in de methode. Het is ook wat docenten aanvoeren als verklaring dat ze géén aandacht geven aan de slavernij. Daarbij dient te worden bedacht dat de overgrote meerderheid van de leerlingen na de onderbouw van het voortgezet onderwijs helemáál geen geschiedenis meer krijgt.

Hoe het zij, een doorwerking van het slavernijverleden lijkt in ieder geval te zijn dat het nog lang niet als algemene, geïntegreerde Nederlandse geschiedenis wordt ervaren (zwarte bladzijde, vooral iets voor Zwarte scholen), dat het lastig wordt als die geschiedenis met het heden wordt verbonden (straks noemen ze mij een racist als ik niet over Zwarte Piet of racisme wil praten) en dat dit kan leiden tot handelingsverlegenheid bij docenten.

Een mooi voorbeeld van een docent die daar overheen lijkt te komen, maar duidelijk die verlegenheid wel had, spreekt uit de woorden van een man die een bijeenkomst van het Nationaal Slavernijmuseum in oprichting bezocht.

> *"Ik werk als docent dagelijks met pubers. Zij willen graag meer horen over onze geschiedenis, ook de schaduwzijde. Het museum wordt een plek waarin de geschiedenis gezien, gehoord en gevoeld kan worden. Dat is belangrijk voor hen. Tijdens de bijeenkomst voelde ik me als wit persoon misschien wat ongemakkelijk. Maar er werd verteld dat iedereen welkom was. Iedereen mocht zijn mening delen. Het was een inclusieve en solidaire avond, een warm bad. Leren van elkaar en delen van de gevoeligheden heeft een diepe indruk gemaakt."*

De leerlingen van deze docent zijn kennelijk meer bij het onderwerp betrokken dan hijzelf ('belangrijk voor hen') en hij voelt zich ongemakkelijk in een omgeving waarin hij misschien als Witte man in de minderheid was, maar hij is er wel naar toe gegaan, is geënthousiasmeerd en is hierna vast zijn handelingsverlegenheid voorbij.
Kortom, het draait om de docent.

Tabel 2.2.1 Aandacht voor slavernijgeschiedenis binnen 16 Amsterdamse scholen in 2011

School	R	Aantal leerlingen	Niveau	Lesuren	Methode	Additioneel	Bijzonder
4° Gymnasium BG	C	647	Gym	0-1 VS	SV	X	X
Berlagelyceum FK	Z	1140	Havo, Vwo	>8 NL	M	Bezoek NiNsee Site	= Deel project 'Mensenrechten'
Bredero Mavo MC	N	Zie 4	Mavo	4 NL	M/GW	NOT	= Project
Bredero Lyceum OH	N	1045	Havo, Vwo	6 NL	M	NOT	= Project
Calandlyceum KT	W	1760	Vmbo-t, Havo, Vwo	4 VS	M/GW	Amistad (soms)	X
Cartesiuslyceum SC	C	612	Havo, Vwo	1-2 NL	M	X	X
Damstede DC	N	977	Havo, Ath, Gym	2 NL/VS	F/GW	Schooltv. Roots	X
Hervormd Lyceum West	W	902	Vmbo-t, Havo, Ath, Gym	2 NL/VS	F	X	X
Marcanticollege SH	C	695	Vmbo, Havo	10 NL	PM	Boekje 'Kind aan de Ketting', Bezoek NiNsee	'Kind aan de Ketting' is basis van de lessen M&M
Meridiaancollege N	W	240	Vmbo	2 NL	Ind	Boekje 'Kind aan de Ketting', Surin. Lesmat.	X
Open School Gemeenschap Bijlmer EM	ZO	1625	Vmbo, Havo, Vwo	12 NL	F	Bezoek NiNsee	OBG biedt M&M in klas 1 en 2, niveaus zijn ongedeeld
NOVA College G	W	1200	Mavo, Havo	2 NL/VS	GW/PM	NOT	X
De Passie VD	C	214	Vmbo-t, Havo, Vwo	3 NL/VS	GW/Ind	NOT	X
Spinozalyceum Z	Z	1168	Vmbo-t, Havo, Vwo	2 NL/VS	F	Histoclips	X
Vossius Gymnasium BM	Z	767	Gym	4-5 VS	GW	Amistad	Collega: 8 uur, VS/ NL
Wellantcollege Linnaeus JG	O	310	Vmbo-bk	4 NL/VS	G	NOT	Boek alleen VS, video NL

Bron: Mok (2011).

Onderwijsparticipatie en loopbaan

Het belang van de docent is alom tegenwoordig, in de begeleiding van de leerling, in diens beoordelingen en in adviezen, in de behandeling van de stof.

Tabel 2.2.2: Schooltype per herkomstgroep 2020/21

Herkomst	VMBO B + K (%)	VMBO G + T (%)	HAVO (%)	VWO (%)
Nederland	21	28	27	24
Suriname	31	30	24	15
Nederlandse Cariben	44	28	17	12
Indonesië	15	24	29	33

Bron: CBS, Integratie en Samenleven 2022.

Uit bovenstaande tabel blijkt duidelijk dat, ondanks dat alle groepen onder de Nederlandse vlag zijn geboren leerlingen met een Surinaamse of Caribische achtergrond, het hoogst zijn vertegenwoordigd in de meer praktijkgerichte schooltypen (samen resp. 61 en 72 procent) en leerlingen met een Nederlandse of Indonesische achtergrond het hoogst in de theoretisch gerichte schooltypen (samen resp. 51 en 61 procent). Nazaten van slaafgemaakten en contractarbeiders zouden dus meer praktisch gericht zijn, Nederlandse en Nederlands-Indische nazaten meer intellectueel. Óf ze worden door docenten en toetsen zo gestuurd, en/of ze hebben van huis uit al een bepaald verwachtingspatroon meegekregen.

Tabel 2.2.3: Onderwijsloopbaan per herkomstgroep 2020/2021

Herkomst	Schooladvies havo/vwo		In leerjaar 3 havo/vwo	Geslaagd voor vwo	Aandeel in NL geboren hoog opgeleiden 25-45 jr (hbo/wo)
	2011/2012 (%)	2020/2021 (%)	2020/2021 (%)	2020/2021 (%)	2020 (%)
Nederland	57	59	51	95	45
Suriname	43	48	39	87	33
Nederlandse Cariben	37	35	29	92	38
Indonesië	62	64	62	87	50

Bron: CBS, Integratie en Samenleven 2022.

Bovenstaande tabel toont dat inderdaad het schooladvies kinderen met een Nederlandse of Nederlands-Indische veel eerder doorverwijst naar de op theorie gerichte schooltypen dan de kinderen van Surinaamse en Caribische achtergrond en dat dit alleen voor de Surinaamse groep relatief iets verbeterde in het afgelopen decennium. Het relatieve aantal afhakers als ze eenmaal op het theoretisch gericht onderwijs zitten is voor alle groepen vergelijkbaar, behalve de Nederlands-Indische groep die nauwelijks afvallers kent. Logischerwijs is door de lagere doorstroom naar havo/vwo ook het aandeel Surinaamse- en Caribische-Nederlanders onder de hoogopgeleide groepen in de Nederlandse samenleving relatief een heel stuk kleiner. De ongelijkheid ontstaat dus al jong en heeft consequenties voor de loopbaan en de latere sociaal-economische positie in het algemeen. De rol van docenten en toetsen speelt ongetwijfeld hierin mee, maar ook zelfselectie (door ouders) en (gelimiteerde) verwachtingspatronen van kinderen en ouders kunnen een rol spelen.

Daarnaast hangt een groot deel van de verschillen in het onderwijsniveau samen met het opleidingsniveau van de ouders, de sociaaleconomische positie van de ouders en het aantal ouders in het huishouden. Bij de leerlingen met een Surinaamse en met een Nederlands-Caribische achtergrond speelt ook het grotere aandeel eenoudergezinnen een rol.[29] Hoezeer opleiding ook doorwerkt in andere levensaspecten blijkt uit de omstandigheid dat hoe hoger het opleidingsniveau, hoe groter de kans op een goede gezondheid.[30]

2.3 Wetenschap

Het ontbeert schooldocenten vaak nog aan voldoende kennis over het slavernijverleden. Die kennis moeten zij krijgen op het HBO en de universiteit en uit de publicaties en ander materiaal die door wetenschappers worden geproduceerd. Daar ligt een probleem. Om met Patricia Schor te spreken: de academie is nog steeds een bastion van witte mannen. Het begint zeker ook in de geesteswetenschappen te veranderen en niet iedere witte man denkt per definitie wit, net zo min als andersom, maar de gender- en etnische diversiteit is nog bij lange na niet in balans. Zeker niet waar het de hogere echelons in academia betreft.

Vanuit die onbalans wordt dus wetenschap geproduceerd. En ook al is in die onbalans meer kritisch vermogen dan voorheen, dan nog is het moeilijk om door een in lange tijd opgebouwd koloniaal discours en kennisregime heen te breken. Velen kennen en bewonderen nu Frantz Fanon, Malcolm X of Anton de Kom, maar dat zegt nog niets over de acceptatie of werkelijke kennis van hun gedachtengoed. Er bestaat in dit domein zeker zoiets als wit privilege en dat betekent per definitie zwarte uitsluiting. Die uitsluiting zal niet gauw een openlijke vorm van anti-zwart racisme zijn. Veeleer vanuit een vorm van vermeend vanzelfsprekende witte superioriteit, paternalistisch-bevoogdend, stereotyperend en wit (en mannelijk) is de natuurlijke norm waarvan zonder veel nadenken wordt uitgegaan. Het voorbeeld van vanzelfsprekende spiermassa bij Zwarte mensen (zie de paragraaf Fysieke doorwerkingen) spreekt boekdelen. Het toenemend aantal artikelen dat waarschuwt voor het inherente racisme van kunstmatige intelligentie (AI) is een andere. Er zijn inmiddels genoeg aanwijzingen om te kunnen stellen dat AI actief discrimineert, omdat databases waaruit AI put gevuld worden door hoofdzakelijk witte mensen en/of met kennis geproduceerd door voornamelijk witte mannen en/of uitkomsten getest worden op voornamelijk witte mensen.

Dit is geen Nederlands probleem, maar een mondiaal probleem, omdat de basis van deze technologie vooral in de VS zit bij de zogenaamde Big Tech bedrijven, maar overal wordt toegepast, inclusief Nederland. In 2019 was naar het schijnt minder dan vijf procent van de mensen die in de VS bij deze industrie werken Zwart. Amnesty International stelt dat AI-gedreven zogenaamd technische oplossingen voor structurele problemen als armoede, seksisme en discriminatie de problemen vergroten in plaats van verkleinen, omdat het racisme, ongelijkheid en mensenrechtenschendingen in stand houdt. Het meest pregnante voorbeeld daarvan in Nederland is het kinderopvangtoeslag-drama van de Belastingdienst en de lange, nog steeds lopende nasleep daarvan, waarbij ook van AI gebruik werd gemaakt bij de (etnische) profilering. In Antwerpen deed het Instituut voor Tropische Geneeskunde een experiment dat zelfs de gerenommeerde *The Lancet* haalde. Ze vroegen een AI-tool afbeeldingen te

29 De Boom et al. (2023).

30 Ibidem.

genereren van Afrikaanse artsen die Witte kinderen behandelen. Geen erg complexe opdracht. De uitkomst van meer dan driehonderd pogingen was dat die artsen weliswaar Zwart waren, maar de patiënten eveneens. Sterker nog, sommige uitkomsten leverden ook nog eens stereotype giraffen en olifanten of karikaturale Afrikaanse kleding erbij.

Wit als de impliciete, vanzelfsprekende norm in de wetenschap staat buiten kijf. Zo wordt in wetenschappelijke publicaties vrijwel nooit de etniciteit of huidskleur benoemd van Witte wetenschappers, maar hoofdzakelijk die van wetenschappers van kleur ('de historicus X' en 'de Nigeriaanse historicus Y'). Zij zijn niet de norm, maar de uitzondering. In genetische studies is 86% van de proefpersonen wit, terwijl zij slechts 16% van de wereldbevolking uitmaken. Zwarte studenten presteren significant beter bij tests als die worden afgenomen door Zwarte onderzoekers in plaats van door Witte onderzoekers. Een witte man van 70 kilo, tussen de 20 en 40 jaar is bovengemiddeld vaak de standaard proefpersoon in wetenschappelijk onderzoek. Op hem worden medicijnen en apparatuur ontwikkeld en bijvoorbeeld de veiligheid van autogordels getest. Op vele manieren is Wit de norm in de wetenschap.

Het probleem van wetenschap -en tegelijkertijd de kracht- is dat DE wetenschap niet bestaat. De Nederlandse wetenschap heeft zowel een professor Emmer voortgebracht als een professor Wekker. De eerste beweerde met droge ogen op de publieke omroep, op basis van koloniale bronnen, dat slaafgemaakten geen probleem hadden met brandmerken, want dat gaf hen het gevoel ergens bij te horen. Professor Gloria Wekker publiceerde in 2016 haar spraakmakende concept van *white innocence*/ witte onschuld over wat zij noemt paradoxen van kolonialisme en ras. Daarin laat zij zien hoe eeuwen van kolonialisme en slavernij bij inheemse Nederlanders een mentaal, zogenaamd cultureel archief, hebben gevormd van kennis en emoties die de dominante processen van betekenisgeving in deze samenleving bepalen. Raciale vooroordelen nemen in deze transgenerationeel overgedragen beelden en kennis een centrale plaats in, waar de uitspraken van professor Emmer voor haar waarschijnlijk naadloos in passen. Hij op zijn beurt zal professor Wekker waarschijnlijk scharen onder de activisten en wetenschappers die het hoogste woord voeren, maar sterk overdrijven en doen aan 'geschiedkundige kwakzalverij'. Beiden zijn vele jaren hoogleraar aan een Nederlandse universiteit geweest. Wekker bevraagt het zelfgenoegzame Nederlandse zelfbeeld van tolerantie en in geval van discriminatie en racisme de automatische maar- zo-bedoel-ik-dat-helemaal-niet-respons. Emmer stelt dat feiten nu eenmaal feiten zijn en dat we met z'n allen blij mogen zijn dat we nu leven en niet toen.

Intussen worden vele onderzoeken over Nederlands kolonialisme en slavernij gepubliceerd, merendeels door Witte wetenschappers, maar zeker niet uitsluitend, waarvan Gloria Wekker, Rose Mary Allen, Humphrey Lamur, Frank Dragtenstein, Nancy Jouwe, Guno Jones, Kwame Nimako, Francio Guadeloupe en vele anderen voorbeelden zijn. Zelf introduceerde ik het aan Wekkers 'cultureel archief' verwante concept van 'mentaal erfgoed'. Dat mentaal erfgoed bestaat uit de in eeuwen opgebouwde bewust of onbewust geërfde wereldbeelden die sterk bepalend zijn voor de keuzes die een groep maakt ten aanzien van welke materiële en immateriële erfenissen worden behouden en doorgegeven. Het is het overkoepelend denkraam gevormd door ideologie, taal, gender, etniciteit en machtsverhoudingen, dat die keuze aanstuurt. Het verschil met het cultureel archief is dat ik mentaal erfgoed als dynamischer zie. Het produceert ook zijn tegenkrachten en wordt tegelijk geconfronteerd met het mentaal erfgoed van andere -vaak onderliggende- groepen die de strijd met het dominante (racistische) erfgoed aangaan. Dat kan daardoor en mede door veranderende contexten, langzaam gaan verschuiven. Zo is de anti-racistische beweging in Nederland ouder dan de recente Black Lives Matter beweging en waren er al lang voor Quincy Gario's en Jerry Affriyes acties tegen Zwarte Piet, zowel bij Zwarte als bij Witte Nederlanders. Ze zijn alleen van de marge opgeschoven naar het hoofdpodium.

2.4 Wereldbeelden en ideologieën

Een van de doorwerkingen van slavernij -en kolonialisme in het algemeen- waarover kort en bondig kan worden geoordeeld is dat het een westers, c.q. Nederlands wereldbeeld aan de slaaf gemaakte en gekoloniseerde mens heeft opgedrongen. Gedurende de slavernij in Suriname en de Caribische eilanden was dat in eerste instantie niet erg het geval. Sterker nog, de slaafgemaakten werden ervan weggehouden. In Suriname bleef de christelijke kerk (en de synagoge) voorbehouden aan de vrije, hoofdzakelijk Witte populatie. Op de Benedenwindse eilanden lag dat iets anders, daar waren wel Rooms-Katholieke priesters werkzaam

onder de slaafgemaakten, maar het is de vraag wat de intrinsieke waarde daarvan was. De protestantse kerk en de synagoge bleven daar Wit. Daarnaast was het slaafgemaakten verboden te leren lezen en schrijven. Dit kwam voort uit het superieure witte wereldbeeld dat kerk en kennis niet voor hen bestemd waren, zij waren er om de Witte mens te dienen en rijk te maken. Dat veranderde nadat in de negentiende eeuw de slavenhandel met Afrika werd afgeschaft en langzamerhand duidelijk werd dat de slavernij, als systeem, ten einde begon te lopen. Rond 1830 begonnen zowel in Suriname als op de eilanden massale kersteningsacties, nu vanuit het inzicht dat het christendom gehoorzaamheid en nederigheid predikte. Zo kon de grillige arbeidsmacht worden gedisciplineerd. Hetzelfde gold voor de leerplicht die in Suriname zelfs een kwart eeuw voor Nederland werd ingevoerd, opnieuw als disciplineringsmaatregel. Vanaf die negentiende eeuw gold alles, zelfs bij wet, wat des Afrikaans/Afro-Caribisch was als primitief, heidens en achterlijk. De slavernij met de zweep werd langzamerhand vervangen door de slavernij van de geest. Naadloos sloten daarbij de nieuwe westerse wetenschappelijke denkbeelden aan over rassen die in hiërarchie afliepen van de meest beschaafde mens, de christelijke, geletterde Witte Europeaan, tot de meest onbeschaafde mens, de Zwarte, ongeletterde, afgodische Afrikaan.

Een van de opmerkelijke denkbeelden die toen zijn ontstaan, maar die weinigen zich realiseren, is het denken in Wit en Zwart. Het is namelijk zeer de vraag in hoeverre Witte mensen zichzelf ooit als zodanig hebben gezien voordat ze in contact kwamen met Zwarte mensen en omgekeerd idem dito. En omdat dit veelal in sterk ongelijke machtsrelaties plaatsvond werd die ongelijkheid gekoppeld aan huidskleur. Al gauw werd dit bestendigd en gelegitimeerd door een specifieke uitleg van de Bijbel waarin de Zwarte mens voorbestemd was de Witte mens te dienen.[31] Daar kwam vanaf eind achttiende, begin negentiende eeuw onder invloed van de Verlichting en de moderne wetenschap dus een wetenschappelijke rassenleer voor in de plaats. Pas in de jaren 1950 is in de wetenschap die rassenleer afgewezen en als biologisch construct verworpen. Als sociale constructie bleef hij wel bestaan: racisme en anti-racisme zijn dagelijks gebruikte referenties aan ras en ook in de grondwet wordt de term nog steeds gebezigd.

Vanaf het begin van de Europese expansie in de wereld werd de slaafgemaakte en gekoloniseerde mens het westers wereldbeeld van vermeende superioriteit in alle aspecten van het menszijn opgedrongen. Zij kregen de spiegel van het Witte voorbeeld en hun eigen Zwarte primitiviteit constant voorgehouden, in cultureel-religieus opzicht, wat betreft kennis, uiterlijk, moraal et cetera. Vooruitgang was alleen mogelijk door zoveel mogelijk te worden als de Witte mens. Ook letterlijk. Al sinds de slavernij gold het adagium: hoe lichter van kleur, hoe meer kansen, zelfs kans om vrij te worden. Deze manier van denken is geïnternaliseerd en wordt nu colorisme genoemd. Dat wil zeggen dat ook nazaten van slaafgemaakten elkaar nog beoordelen op huidskleur en daar een oordeel aan verbinden. Vaak zijn ook nu nog de lichter gekleurden in een Zwarte familie de uitverkorenen. Het leidde ook tot onderscheid in slecht haar (kroes) en goed haar (glad), mooie (dunne) en lelijke (dikke) neuzen en lippen (zie ook het volgende hoofdstuk).

Bij het beeld dat iemand heeft van de wereld waarin diegene leeft, hoort ook zoiets als vertrouwen en veiligheid. Op dat gebied zijn Surinaamse en Caribische Nederlanders duidelijk getekend door de geschiedenis, want van alle niet-inheemse Nederlandse bevolkingsgroepen hebben zij het minste vertrouwen in de Nederlandse instituties die nu juist vertrouwen en veiligheid zouden moeten bieden: de regering, justitie en politie. Tegelijk hebben ze ook veruit het minste vertrouwen in de regering van het land van herkomst, waaraan de geschiedenis ook niet vreemd zal zijn. Alleen bij vertrouwen in de Nederlandse gezondheidszorg scoren deze twee groepen niet het laagst, maar wel lager dan het Nederlandse gemiddelde. En wat misschien nog wel het meest zorgen moet baren: op vrijwel alle gebieden daalt het vertrouwen van de tweede generatie Surinaamse Nederlanders significant. Bij Caribische Nederlanders is dat niet het geval.[32] Wellicht, omdat zij meer pendelen tussen de eilanden en Nederland en dan steeds ervaren hoe nog veel zorgelijker de situatie in de Cariben is.

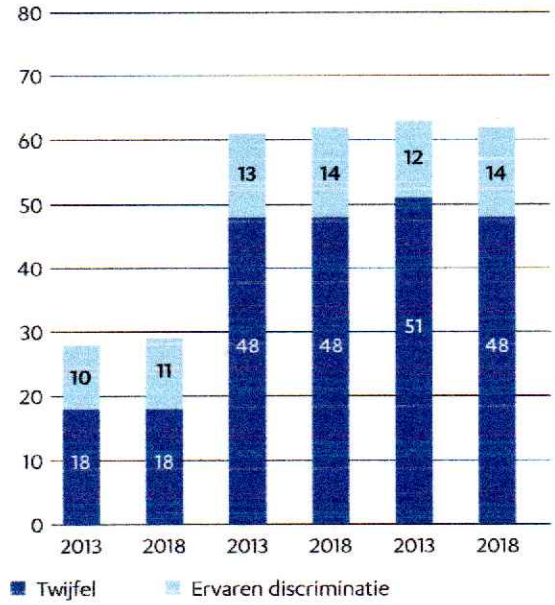
31 Dit betreft Genesis 9.25, de zogenaamde vloek van Cham, die geen respect toonde voor zijn vader Noach en door hem werd vervloekt. Hij en zijn nazaten zouden zijn broers en hun nazaten eeuwig moeten dienen, "een knecht der knechten zij hij zijn broederen!". In de latere uitleg van dit verhaal zou Cham de stamvader zijn van alle Zwarte volkeren. Zie bijvoorbeeld ook Bert Paasman, *Reinhart: Nederlandse literatuur en slavernij ten tijde van de Verlichting* (Leiden: M. Nijhoff, 1984), p. 100 e.v.

32 De Boom et al. (2023).

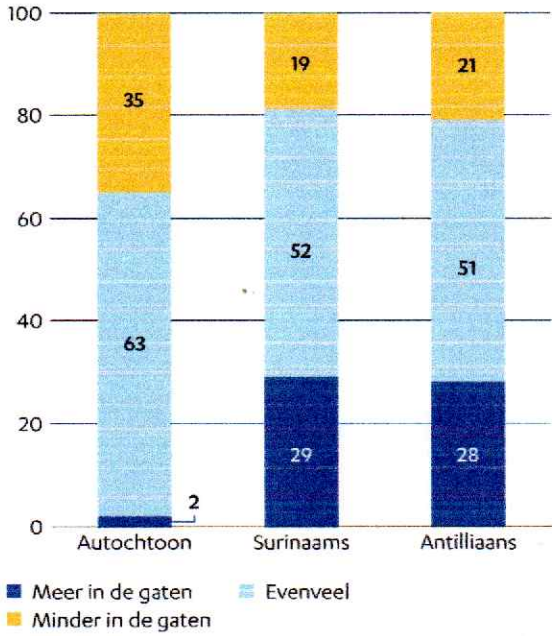
Tabel 2.4.1: (Heel) veel vertrouwen in instituties, 15 jaar en ouder (in procenten) naar migratieachtergrond, 2020

Omschrijving	Turkije	Marokko	Suriname	Nederlandse Cariben	Iran	Somalië	Polen	Nederland
Nederlandse regering	63	64	54	51	82	85	66	60
1e generatie Nederlandse regering	68	78	59	51	n/a	89	n/a	N.v.t
2e generatie Nederlandse regering	57	47	49	52	n/a	56	n/a	N.v.t
Regering land van herkomst	55	25	15	14	n/a	20	11	N.v.t
1e generatie Regering land van herkomst	52	29	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	N.v.t
2e generatie Regering land van herkomst	59	20	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	N.v.t
Gezondheidszorg	71	85	80	77	71	89	58	89
1e generatie Gezondheidszorg	72	91	84	76	n/a	n/a	n/a	N.v.t
2e generatie Gezondheidszorg	70	78	75	79	n/a	n/a	n/a	N.v.t
Justitie	76	83	73	66	88	87	76	80
1e generatie Justitie	82	87	73	64	n/a	n/a	n/a	N.v.t
2e generatie Justitie	70	78	73	70	n/a	n/a	n/a	N.v.t
Politie	67	65	60	62	82	79	74	81
1e generatie Politie	71	77	64	62	n/a	82	n/a	N.v.t
2e generatie Politie	64	51	56	61	n/a	62	n/a	N.v.t

Bron: SSB (SIM), bewerking Risbo

Figuur 2.4.1: Ervaren discriminatie per groep (percentages). Bron: SCP/CBS (ED'18)

Figuur 2.4.2: Houdt de politie u meer, minder of evenveel in de gaten dan andere mensen? (Personen van 14 jaar of ouder, per groep in percentages). Bron: SCP/CBS (ED'18)

Uit bovenstaande tabellen en figuren blijkt dat de mate van gevoelens van onveiligheid onder mensen van Surinaamse en Caribische afkomst in Nederland vele malen hoger ligt dan die van inheemse Nederlanders. Bovendien blijkt dit in hoge mate te maken te hebben met uiterlijk, namelijk huidskleur (zie hieronder). Dat de geschiedenis van slavernij en kolonialisme daarin een rol hebben gespeeld lijkt een voor de hand liggende conclusie.

Tabel 2.4.2: Gronden van ervaren discriminatie, van degenen met discirminatie-ervaring (inclusief twijfel), naar geslacht, 2013 en 2018 (procenten)

Geslacht	Geloof		Geslacht		Seksuele oriëntatie		Huidskleur		Etnische achter-grond		Leeftijd		Beperking	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Mannen	13	12	4	8	7	5	16	19	23	26	29	26	6	14
Vrouwen	11	9	28	35	3	2	10	10	18	19	27	27	7	11

Bron: SCP/CBS (ED'13 en ED'18)

2.5 Identiteit/Identificatie (en racisme)[33]

Zwarte doorwerkingen

De meest materiële uiting van identiteit is een paspoort of ID, met de formele vermelding van iemands naam. Slaafgemaakten kregen als ze aankwamen in de slavenkolonie geen paspoort, maar wel een nieuwe, Europese, vaak bizarre, naam opgelegd. Een voornaam, zoals ook tegenwoordig nog een huisdier of een koe alleen een voornaam krijgt. Dat waren heel andere namen dan die waarmee ze zichzelf kenden en deze betekenden dan ook niets voor hen. Toch was dat waarmee ze door de slavenmakers werden aangesproken, zodat ze al snel begrepen dat zijzelf daarmee werden bedoeld. Hierdoor ontstond een dubbele werkelijkheid van Afrikaanse en Afro-Surinaamse of Afro-Caribische namen waarmee zij elkaar onderling kenden en aanspraken en de werkelijkheid van de bazen en eigenaars die hen bij hun slavennaam aanspraken. Die dubbele werkelijkheid strekte zich uit tot alle levensgebieden: een levenswijze(?) en gezicht voor de Zwarte binnenwereld en een voor de Witte buitenwereld.[34]

Niettemin werd langzamerhand die identiteit ook eigen gemaakt en werden de formele 'Witte' namen overgenomen. En daar kwam nog een dimensie bij toen de slaafgemaakten bij hun vrijmaking ook een achternaam kregen opgelegd, nu als vrije burgers. In Suriname bestond de grootste groep uit Nederlandse en Europese plaatsnamen, ook op de Caribische eilanden werden die veel uitgedeeld evenals vrouwenvoornamen die nu tot achternaam werden gebombardeerd. Zeker die plaatsnamen, van Zaandam tot Cairo en Bergerac, refereerden aan een werkelijkheid waar de dragers ervan geen enkele kennis hadden. Daarnaast werden opnieuw bizarre namen uitgedeeld, van Tam, Gewillig, Braafhart, of Trouwborst, tot Haai, Kameel, Kast, Tuig of Simpel. De meeste Afro-Surinaamse en Afro-Caribische achternamen die vandaag bestaan zijn toen, als een soort laatste brandmerk, opgelegd.[35]

Ook hierbij bleef de dubbele werkelijkheid bestaan, want zowel onder nazaten van Surinaamse als Caribische slaafgemaakten bestaat tot op de dag van vandaag een cultuur waarbij bekenden en verwanten elkaar bij heel andere namen aanspreken dan in hun paspoort staat. Een Witte Nederlander zal verbaasd opkijken als hij bij de naam Gerrit Blokland een Zwarte man ziet binnenkomen. Zijn vrienden kennen hem echter als Kera (De Sranan-versie van Gerrit), of Blokkie. Blokland was de naam die in 1863 werd uitgedeeld als naam op de Surinaamse plantages La Paix (Sranan: Lapè), Guadeloupe (Spirin) en Nieuw Meerzorg (Yakopu). Maar Gerrit was de naam die hij in de jaren 1950 van zijn ouders had gekregen. De cultuur van de voormalige slavenmakers was dus deels ook geïnternaliseerd.

Inmiddels heeft de Nederlandse regering het besluit genomen dat nazaten van slaafgemaakten vanaf halverwege 2024 op eenvoudige wijze en kosteloos hun naam kunnen laten veranderen.[36] Daar heeft niet iedereen op gewacht. Sommigen hebben, in navolging van Afro-Amerikaanse voorbeelden als Malcolm X of Muhammed Ali, al lang hun naam veranderd. Zo noemt de Afro-Rotterdammer Delano Hankers zich al lange tijd Kofi Ogún en de Afro-Amsterdammer Otmar Watson identificeert zich als Kodjo Koemabala.

Identiteit en identificaties gaan echter veel verder dan louter de naamgeving. Het heeft te maken met wie je bent of wie je wilt zijn. En juist daar lijken vele doorwerkingen van het slavernijverleden te zien. Wanneer Afro-Nederlanders wordt gevraagd wat hun achtergrond is dan zeggen ze vaak Surinaams of Bonaireaans, of Antilliaans et cetera. Ook identificeren ze zich bij zo'n vraag als Rotterdammer, Amsterdammer, Groninger. Slechts zelden is het eerste antwoord Nederlander, ondanks dat dat wel in hun paspoort staat. Het concept Nederlander is iets voor Witte mensen, het zou klinken alsof je deel bent van de verkeerde kant van het koloniale en slavernijverhaal.

33 In plaats van identiteit zal hierna vooral de term identificatie worden gebruikt, omdat dit minder eendimensionaal is (mensen identificeren zich met heel veel existentiële dingen tegelijk) en het is minder statisch (mensen identificeren zich in verschillende levensfasen niet altijd met dezelfde dingen).

34 Zie het beroemde *Zwarte huid, witte maskers* (1952) van de Martinicaanse psychiater Frantz Fanon.

35 Zie o.a. van Stipriaan (2004).

36 Rijksoverheid (2023, 22 december). Achternaam wijzigen voor nazaten van tot slaaf gemaakten gratis. *Rijksoverheid*. https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2023/12/22/achternaam-wijzigen-voor-nazaten-van-tot-slaaf-gemaakten-gratis

Het gaat echter nog veel verder. Heel vaak wordt er gewezen op de bestaande transgenerationele trauma's. Dat wil zeggen dat de trauma's opgelopen in de processen van tot slaaf maken en tot slaaf houden in een periode die meer dan tien generaties heeft geduurd, op verschillende wijzen zijn doorgegeven aan de nazaten. Die (afgeleide) trauma's spelen in het dagelijks leven en de identificaties van nazaten nu een grote rol. Overigens zijn veel van de uitingen van die trauma's weliswaar ontstaan in de slavernij, maar nog eens versterkt in de koloniale periode daarna. Hardnekkige schoonheidsidealen over huidskleur (zo licht mogelijk), haar (zo glad mogelijk), neus (zo scherp gesneden als mogelijk), lippen (niet te vol) spelen nog steeds een grote rol. Ze getuigen van gevoelens van minderwaardigheid die zijn geïnternaliseerd, eigen gemaakt, sinds de slavernij. De worst die de kolonisator voorhield: word als ik, dan zul je het goed doen in de maatschappij, in combinatie met de daaropvolgende zweepslag: maar dat zal je nooit helemaal lukken. Alleen dat laatste werd nooit uitgesproken. Hierdoor zijn mensen gaan geloven dat ze het toch nooit goed genoeg kunnen doen, dat ze in feite geen leiders of ondernemers zijn et cetera. De coping strategie van sommigen is vluchtgedrag: vluchten in overmatige bewijsdrang, in een streng geloof, in een verslaving of in criminaliteit.[37]

Enerzijds wordt dat gedrag ook voortgezet in vormen van geweld tussen partners en in de opvoeding. Opvoedingsmethodes onder Afro-Nederlandse nazaten zijn nogal eens weinig zachtzinnig. Het rechtstreeks aan de slavernij ontleende dreigement tegen kinderen 'ik ga je zwepen' en lijfstraffen met een riem, worden nog regelmatig gebezigd. Dit geldt zeker niet voor iedereen, het is ook klasse- en generatie-afhankelijk en het is bovendien aan verandering onderhevig, maar het is zeker nog niet verdwenen.[38] Het terugvallen op fysiek geweld of dreigen daarmee, als middel om autoriteit af te dwingen lijkt direct terug te voeren op de slavernij. Daar staat tegenover dat zulke opvoedingsmethoden ook voorkomen in culturen zonder een koloniaal slavernijverleden.

Anderzijds bevestigt de Nederlandse omgeving een aantal van de geïnternaliseerde stereotypen. Er zijn bijvoorbeeld relatief weinig Zwarte ondernemers of bestuurders. Zo concludeert sportonderzoeker van Sterkenburg voor voetbal als grootste sport waar bovendien op het veld de meeste Zwarte sporters staan, dat dat (nog) niet wordt gereflecteerd in het aantal Zwarte trainers en dat de bestuurskamers (nog) vrijwel helemaal Wit zijn. [39] De boodschap die dit uitstraalt is opnieuw: Zwart is fysiek goed, maar Wit heeft het intellect en is de baas. Ook in bijvoorbeeld het hoger- en wetenschappelijk onderwijs, waaraan steeds meer Zwarte studenten deelnemen, zien zij zichzelf niet weerspiegeld in het docentencorps of de bestuurskamers.

Overigens, ook al komen Afro-Nederlanders wél in leiderschapsposities terecht, dan nog blijven ze met zichzelf worstelen en is het de vraag in hoeverre ze daarmee een sterk rolmodel voor anderen kunnen zijn. In het onderzoek van de Leidse hoogleraar Judi Mesman, onder 40 mensen van kleur in een leiderschapspositie, dus zeker niet alleen Afro-Nederlandse leiders, blijkt dat:

1. Vrijwel alle deelnemers aangaven zich in de weg naar de top behoorlijk te hebben aangepast aan dominante normen, omdat organisaties weinig ruimte laten voor werkelijke diversiteit. De balans vinden tussen authenticiteit en meebewegen werd vaak genoemd als uitdaging.
2. Veel deelnemers het erover eens waren dat 'kleur' eigenlijk altijd een rol speelt in sollicitaties, als je de baan wél krijgt en als je de baan niet krijgt. Dat maakt ook onzeker.
3. Acceptatie van de leider van kleur was lang niet altijd vanzelfsprekend, die moeten ze vaak met extra inzet verdienen.
4. Er was vaak sprake van een dubbele belasting: gewoon de organisatie leiden én het navigeren van 'anders-zijn' waarbij onbegrip en gebrek aan steun van bovenaf nogal eens voorkwamen en het risico om te falen groot is.
5. De rolmodelfunctie is groot en schept vaak een gevoel van verplichting die zwaar kan vallen: je mag ook daarin niet falen.[40]

Ook al gelden Mesmans bevindingen niet alleen voor nazaten van slaafgemaakten, in combinatie met het overerfde idee van de Witte mens aan de top en de Zwarte mens helemaal onderaan de beschavingsladder is het niet moeilijk voor te stellen dat

37 Zie bijvoorbeeld Ogún (2024).

38 Zie bijvoorbeeld Lalmahomed (1999); Distelbrink (1998).

39 Sterkenburg (2024).

40 Mesman (2024).

die hiërarchie ook doorwerkt, maar dan omgekeerd, in de eigen worsteling met Zwart leiderschap.[41]

Transgenerationeel trauma

Mentaal trauma of PTSS[42] werd lange tijd gezien als een verschijnsel dat een individu overkwam en bij diegene ophield. Langzamerhand wordt duidelijk dat het ook collectief en overdraagbaar kan zijn, waarmee niet is gezegd dat dat geldt voor iedereen in de hele groep (zie hierna). De waarschijnlijkheid van het overdraagbare trauma werd voor het eerst onderzocht voor slachtoffers van de Holocaust en hun nakomelingen.[43] Er wordt zelfs gesproken van epigenetische gevolgen, dat het trauma dus niet alleen wordt doorgegeven in (voorbeeld)gedrag, coping mechanisme en wat dies meer zij, maar ook tot genetische veranderingen heeft geleid die transgenerationeel worden doorgegeven.[44] Vervolgens is dat opgepakt in studies over de doorwerkingen van de slavernij. Nu wordt in dat opzicht door sommigen zelfs al gesproken van het Post Traumatisch Slavernij Syndroom dat zich voordoet bij Afro-Amerikanen.[45] Sommigen omarmen het[46], door anderen wordt het echter verworpen als inherent racistisch, omdat het een complete etnische groep gelijkschakelt als slachtoffer met een mentale stoornis. Een van de bekendste woordvoerders van deze stellingname is de Amerikaanse hoogleraar Ibram Kendi die stelde dat

> *the only thing wrong with Black people is that we think something is wrong with Black people. Black Americans' history of oppression has made Black opportunities—not Black behaviors—inferior.*[47]

In Nederland is dat niet anders. Bijvoorbeeld de website van het Nederlands Jeugd Instituut (NJI) heeft een informerende blog 'Hoe slavernijverleden doorwerkt in het heden', waarin het PTSS niet bij name wordt genoemd, maar wel op dat spoor zit.

> *[T]ot op de dag van vandaag werken de gevolgen door van de eeuwenlange ontmenselijking en vernedering in de vorm van intergenerationeel trauma, geïnternaliseerd racisme, de mythe van witte superioriteit en de constante stress van alledaags racisme. De ongelijke machtsverhoudingen tussen mensen van kleur en witte mensen zijn niet ineens verdwenen. Nog steeds krijgen veel mensen van kleur te maken met vooroordelen en racisme. Racisme zit niet alleen in het bewuste gedrag van mensen. In de loop van de tijd is het ook in onze samenleving met haar instanties, regels en gewoontes geslopen. Dat noemen we 'institutioneel racisme'. Dat is bijvoorbeeld te vinden op de arbeidsmarkt, in het onderwijs of bij de politie. Institutioneel racisme werkt niet alleen door in Nederland, maar ook in de landen waar slavernij heeft plaatsgevonden. Met ook daar gevolgen voor het zelfbeeld van mensen en voor gezins- en organisatiestructuren.*[48]

Daar tegenover staat bijvoorbeeld een redactioneel stuk dat de Telegraaf publiceerde in 2021 onder de kop 'Het slaafsyndroom is excuus voor eigen falen'. Daarin wordt het PTSS-fenomeen afgedaan als onbewezen, dat het wordt aangepraat, dat nazaten geen trauma-geheugen kunnen hebben ontwikkeld en '[d]e constante herhaling en framing van de mythe dat institutioneel racisme bestaat en gekleurde mensen hieraan lijden is het échte trauma.'[49]

Echter: dát transgenerationele trauma's een realiteit zijn en het individu overstijgen toont steeds meer onderzoek aan, ook in Nederland.[50] Inmiddels worden er zelfs specifiek in relatie tot het

41 Zeer recent kwam er forse kritiek op Mesmans onderzoek van de Tilburgse racisme-onderzoeker Hans Siebers. Hij vindt het onderzoek biased, ondeugdelijk en gebaseerd op een fout onderzoeksdesign (Siebers, H (2024, 17 april). 'Ras' bestaat niet, dus kan ook niet onderzocht worden. NRC. https://www.nrc.nl/nieuws/2024/04/17/onderzoek-racisme-ras-bestaat-niet-dus-kan-ook-niet-onderzocht-worden-a4196256

42 Post Traumatisch Stress Syndroom.

43 Zie o.a. Last,(1988); Dashorst (2019).

44 Zie bijv. Rodriguez (2015).

45 Deze term werd geijkt door de Amerikaanse sociaal-wetenschapper Joy DeGruy Leary in haar gelijknamige boek uit 2005.

46 Zie bijvoorbeeld Halloran (2019).

47 Kendi, (2016). Kendi werd bekend met zijn diepgravende studie over (anti-Zwart) racisme in de VS, *Stamped from the beginning; The definitive history of racist ideas in America* (2016).

48 Nederlands Jeugdinstituut (z.d.). Hoe slavernijverleden doorwerk in het heden. *NJI*.

49 Jajairam, A. (2021, 30 juni) Het slaafsyndroom is excuus voor het eigen falen. *Telegraaf* https://www.telegraaf.nl/nieuws/1851434889/het-slaafsyndroom-is-excuus-voor-eigen-falen

50 Zie Bolhuis (2023); G. Fromm (2012); Lehrner, A. and R. Yehuda (2018).

slavernijverleden bijeenkomsten, workshops en conferenties van psychiaters en psychologen aan gewijd.[51]

Als opgedane trauma's niet worden besproken, verwerkt of opgelost, kunnen zij stilzwijgend doorgaan van generatie op generatie. Zeker dat zwijgen erover en/of niet erkenning ervan is funest. Ziektebeelden of de mentale last die eruit kunnen voorkomen kunnen uiteenlopen van chronische pijnen en depressies tot verdriet, minderwaardigheidsgevoelens en angsten.[52] Maar ook wantrouwen, isolement, eenzaamheid en hechtingsangst worden genoemd, evenals concentratie-en gedragsstoornissen.[53] In de behandeling van het transgenerationeel trauma wordt enerzijds verwezen naar alle methodes die de psychologie en psychiatrie ter beschikking staan, maar anderzijds wordt ook gewezen op het belang van een behandelaar van kleur die eerder het vertrouwen van de cliënt krijgt, evenals op het feit dat deze gedragswetenschappen in zijn algemeenheid erg Wit/Westers zijn en weinig weet hebben van de geschiedenis waaruit het slavernijtrauma voortkomt. Cliënten van kleur zeiden over hun witte behandelaar[54]:

- *Ze bedoelen het goed maar ze snappen het gewoon niet.*
- *Ik voel me niet serieus genomen en gebagatelliseerd.*
- *Ik moet blijven strijden om gehoord te worden.*
- *Er is over m'n grens gegaan, er is niet geluisterd naar wat ik expliciet zei.*
- *Ze vinden me lastig en geven me het gevoel dat ik er niet toe doe.*

Er is, zoals de Surinaamse hoogleraar psychologie Sanches zei, ook behoefte aan een inheemse psychologie.[55]

In het kielzog van deze ontwikkelingen organiseerde zeer recent de afdeling transculturele psychiatrie van het NVvP[56] en het NIP[57] een klein, kwalitatief onderzoek onder tien psychiaters en therapeuten met een Surinaamse of Caribische achtergrond.[58] Zij werden gevraagd of zij zelf gevolgen voelen van het slavernijverleden, of ze dat ook bij cliënten zien en of zij effecten zien van dat verleden in de GGZ en/of in hun opleiding tot psychiater of psycholoog.

Uit de bevindingen blijkt dat er weliswaar geen eenduidige conclusie kon worden geformuleerd over de vraag wat gevolgen van het slavernijverleden zijn, maar ze zien absoluut een transgenerationeel patroon van zwijgen, negeren, verhullen van problemen die samenhangen met het slavernijverleden. Dat kan leiden tot overlevingskracht, maar ook tot dissociëren, jezelf loskoppelen van de (problematische) realiteit. Ook zijn de respondenten het erover eens dat koloniale opvattingen over de mens van kleur nog steeds invloed hebben -bij Wit en Zwart- en dat heeft effect op het zelfbeeld en op posities van ongelijkheid. Dat kan bij nazaten van slaafgemaakten soms traumatische vormen aannemen die transgenerationeel worden overgedragen. De opleiding tot hulpverlener in de GGZ is hier onvoldoende op ingericht en (daardoor) de behandelingen ook. De behandelaar krijgt geen inzicht in de eigen impliciete aannames en gedachten ten aanzien van de ex-gekoloniseerde mens en dat ontbrekende inzicht werkt door in het vaststellen van de problematiek en dus de behandeling daarvan.

Ook juridisch lijkt het transgenerationeel trauma nu te worden erkend. Dit bleek bijvoorbeeld uit de zaken 'Katanga' en 'Ntaganda' die in resp. 2018 en 2021 door het Internationaal Strafhof werden behandeld. Daarin werd erkend dat kinderen in Congo, geboren na de tijd dat hun ouders moorddadig waren aangevallen en/of verkracht psychische

51 Zo werd op het jaarcongres van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie in Maastricht 2024 een speciale workshop en een keynote presentatie georganiseerd over het slavernijverleden in de spreekkamer en vond op maart 2024 een webinar plaats getiteld 'Doorwerkingen van het slavernijverleden op de Hulpverlening aan Kind en Gezin. Ook op het symposium 'Slavernij en Doorwerking in Meerstemmig Perspectief' van de Universiteit van Suriname, 14-15 maart 2024, spraken hoogleraar psychologie, Manon Sanches en winti specialist Juliën Zaalman over de mentale doorwerkingen van de slavernij.

52 Hoogland, M. (2022, 18 april). Intergenerationeel trauma: wat is het en hoe ga je daarmee om?. *Bedrock* https://www.bedrock.nl/intergenerationeel-trauma/

53 Menzies (2010).

54 Dit is een van de praktijkbevindingen van psycholoog Wendy Codrington in haar presentatie op het webinar 'Doorwerkingen van het slavernijverleden op de Hulpverlening aan Kind en Gezin'.

55 Presentatie Manon Sanches op het symposium 'Slavernij en Doorwerking in Meerstemmig Perspectief' van de Universiteit van Suriname, 14-15 maart 2024.

56 Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie.

57 Nederlands Instituut van Psychologen.

58 Tankink (2024).

schade (trauma) hadden opgelopen.[59] In een recent beleidsdocument stelde het Internationaal Strafhof dat kinderen behalve direct, ook indirect slachtoffer kunnen zijn, bijvoorbeeld als verwant van directe slachtoffers en dat dit ook psychologische schade kan opleveren.[60]

Tussen de schijnbaar antagonistische visies dat een transgenerationeel slavernijtrauma bepalend is voor nazaten enerzijds en anderzijds het idee dat dit juist racistisch is (zie boven), zit een heel scala aan opvattingen die het een, noch het ander afwijzen.[61] Al in de slavernij zelf waren krachten werkzaam tegenovergesteld aan slachtofferschap. Er zijn altijd en overal vormen van verzet en strijd geweest, de geschiedenis staat bol van slaafgemaakte mensen die juist hun veerkracht toonden en processen van cultuurvorming die een resultaat zijn van die veerkracht. Inmiddels staan Boni, Tula en Anton de Kom in de Nederlandse schoolboeken en kennen velen de 30 mei opstand van Curaçao. De eerdergenoemde dubbele werkelijkheid die door slaafgemaakten werd gecreëerd om in de slavernij te overleven en ook nu nog bestaat onder nazaten, is een teken van zowel aanpassing en slachtofferschap als veerkracht en strijd. Het probleem van die paradoxale situatie is dus dat het lastig is gegeneraliseerde uitspraken over de hele groep nazaten te doen, omdat mensen verschillen en niet allemaal op dezelfde manier gevormd zijn door het verleden. Veel Afro-Nederlandse kinderen moesten de afgelopen decennia van hun ouder(s) verplicht naar de (vele herhalingen van) de serie Roots kijken. Behalve dat dit erg Amerikaanse beelden over het eigen slavernijverleden heeft opgeleverd, werd de een daarmee gestimuleerd om altijd de strijd aan te gaan, terwijl de ander te horen kreeg: kijk zo zijn ze, vertrouw ze nooit en val niet op. Juist die elkaar niet uitsluitende tegenstelling van het wisselend slachtoffer voelen en strijdbaar zijn is waarschijnlijk in dit verband de meest kenmerkende doorwerking van de slavernij.

Een laatste element dat vaak wordt genoemd in relatie tot mentale doorwerkingen van de slavernij die van invloed zijn op identiteit en identificaties, is de (gebroken) gezinssituatie, met name de afwezige vader en daardoor matriarchale moederpositie. Dit is een complexe zaak. In de eerste plaats, omdat het twee- of drie-generatie kerngezin een westers fenomeen is, dat in al die verschillende Afrikaanse samenlevingen voor de slavernij niet bekend was. Wel is duidelijk dat wat de familiestructuur ook was, deze door de roof en verkoop wreedaardig werd verstoord. Tijdens de slavernij was de basis van het systeem dat het er niet toe deed wie de vader van een kind was, ieder kind was het eigendom van degene die de eigenaar was van de moeder. Er kwamen allerlei verschillende samenlevingsvormen voor, maar voor zover dat nu is te overzien woonde de meerderheid van de vrouwen met een vaste partner. Alleen waren dat vaak geen partners voor de eeuwigheid, maar zogenaamd seriële relaties.[62] Het is veel voorgekomen dat nieuw opgebouwde families door verkoop van de een of de ander ruw van elkaar werden gescheiden, maar het is de vraag hoe vaak dat voorkwam. Waarschijnlijk op Curaçao veel vaker dan in Suriname, omdat daar plantages veel vaker van eigenaar verwisselden en de slaafgemaakten los van de plantage werden verkocht. In Suriname waren die met elkaar verbonden. Daar was van plantageverkopen in de eerste eeuw niet veel sprake en toen dat wel het geval was werd er vanaf 1782 een verbod op gescheiden verkoop van moeder en kind ingesteld.[63] Daarmee hield het niet op, maar het was bepaald geen regel. Scheiding van man en vrouw, zeker als de man op een andere, naburige plantage woonde, kwam wel regelmatig voor, maar was nu ook weer niet schering en inslag. Bovendien hadden mannen vaak meerdere vrouwen. Ook nu nog is bij traditioneel levende Marrons in het Surinaamse binnenland de praktijk dat vrouwen serieel in hun leven meerdere mannen kunnen hebben en mannen hebben vaak meerdere vrouwen tegelijkertijd (Van Stipriaan, 2009).

Na de slavernij gingen heel veel Afro-Surinaamse mannen werken als goudzoekers, houtkappers en rubbertappers (balata bleeders), waardoor ze meer niet dan wel thuis waren. Op de Caribische eilanden

59 Baetens (2021).

60 Het Internationaal Strafhof in zijn Policy of Justice (p.13, art. 26 en 28 https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-12/2023-policy-children-en-web.pdf.

61 Zie bijvoorbeeld Parry (2021).

62 Zie Everaert (1999); Van Stipriaan (1993).

63 Op Curaçao was dat al in de jaren 1730 gebeurd.

migreerden de mannen in grote aantallen en voor lange tijd om in andere landen te gaan werken op plantages, bij infrastructurele werken, of ze werden zeeman. Ook zij waren dus heel lang van huis. Dat heeft stabiele gezins- of familiestructuren niet bevorderd en een cultuur van een afwezige vader gestimuleerd. De afwezige vader en de moeder als hoofd van het huishouden zal zeker een relatie met het slavernijverleden hebben, maar het is evenzeer een gevolg van armoedecultuur. Maar ook dat kan natuurlijk aan de slavernij worden gerelateerd. Daarnaast zijn sociaal-economische ongelijkheid en onzekerheid ook de stimulans geweest om te migreren van een Zwarte context naar de Witte context van het land van de voormalige slavenmaker. De omgang met het slavernijverleden en de vormen van discriminatie en racisme die daar worden ervaren blijken van andere aard dan daar waar de slavernij zelf heeft plaats gevonden, door sommigen de plaats delict genoemd.[64]

In Nederland blijkt bijvoorbeeld dat het slavernijverleden heel verschillend wordt beleefd door Wit en Zwart. In beide groepen is er enerzijds een zwijgcultuur te herkennen van mensen die op het standpunt staan dat je vooruit moet kijken en niet achterom. Maar bij degenen die wel over dat verleden praten hebben Zwarte nazaten vaak allerlei familieverhalen en Witte nazaten hooguit boekenkennis en meestal is de kennis gering. Bovendien blijkt uit onderzoek van Does (dat wanneer Witte Nederlanders over het slavernijverleden spreken dat verleden als veel langer geleden wordt ervaren dan bij Afro-Nederlanders. Daardoor (h)erkennen zij vaak bij Zwarte nazaten geen signalen die met dat verleden te maken kunnen hebben, zoals op het gebied van discriminatie en racisme.[65]

Een onderzoek onder ambtenaren van kleur bij zes gemeenten, die te maken hadden gehad met discriminatie en racisme op het werk, liet zien dat zij zich niet begrepen voelden en pijn ervoeren, ook omdat collega's niets deden. Ook voelen ze zich vaak gepasseerd in hun carrière of tegengewerkt. Ze zijn bang om het te melden om hun kansen niet te verspelen en omdat ze vermoeden niet serieus te worden genomen. Dat blijkt ook als ze dat wel doen. De (toevallig?) allemaal Witte leidinggevenden (h) erkenden het probleem niet, of reageerden met 'dat het niet zo bedoeld was', dat de melder 'niet zo overgevoelig moest zijn' of dat het niet netjes was de racismekaart te spelen. Daarnaar gevraagd zeiden zij zelf niet te discrimineren, zelfs helemaal geen kleur te zien en ook Zwarte voorbeelden hoger op de carrièreladder te kennen. Ondertussen maakten zij wel grensoverschrijdende opmerkingen.[66]

Ook uit onderzoek in de jeugdzorg blijkt dat jongeren van kleur veel alledaags racisme meemaken, dat ze zich buitengesloten en minderwaardig voelen. Bovendien gaven ze aan niet te verwachten veel aan dat alledaags racisme te kunnen doen. Wel gaven de betreffende jongeren aan open te staan voor de zorg, maar dan liefst door iemand die op hen lijkt, want daarvan verwachten ze dat die hen begrijpt. Ook dat blijkt wel te kloppen. Waar zorgverleners van kleur aangeven dat er in Nederland te weinig aandacht is voor racisme en voor cultuursensitief werken, stelden Witte zorgverleners dat het allemaal wel meevalt, dat er voldoende cultuursensitiviteit is en dat ze nogal twijfelen aan het belang daarvan. Ze vragen jongeren niet naar eventuele racistische ervaringen, maar gaan ervan uit dat wanneer dit een rol speelt ze daar zelf wel mee zullen komen.[67]

In alle voornoemde gevallen is Wit de dominante groep en daarmee de dominante norm.

Witte doorwerkingen

'Genezen van trauma is moeilijk en dat red je dan meestal ook niet in één mensenleven. Waar therapeuten het over eens zijn, is dat bewustwording het begin is. Trauma kan niet genezen zolang het in het onderbewuste blijft. En collectieve trauma's, zoals het Posttraumatisch Slavernij Syndroom zitten in ons áller onderbewustzijn. Hier kun je dus als leerkracht of begeleider in de kinderopvang het verschil maken! Door het probleem te erkennen werk je eraan mee dat we ons er allemaal van bewust worden.'[68] Daarmee zegt pedagoog en onderzoeker Annemiek Hoppenbrouwers dat er ook

64 Bijvoorbeeld de voorzitter Stichting Eer en Herstelbetalingen Slachtoffers van Slavernij, Kaikusi Roy Groenberg gebruikt deze term consequent.

65 Does (2024).

66 Ibidem.

67 Ibidem.

68 Hoppenbrouwers (2020, 26 juni).

een bewustwording van de eigen mentale vervorming bij Witte mensen moet komen. Net zoals Bob Marley's[69]: '*Emancipate yourself from mental slavery, none but ourselves can free our minds* bedoeld was voor de Zwarte nazaten, maar net zo goed gericht kunnen worden op de Witte nazaten. Dat wil zeggen de bevrijding van de mentale verslaafdheid aan het idee van Witte superioriteit en de acceptatie dat de Zwarte mens een gelijkwaardig en vanzelfsprekend medemens is.

Die witte superioriteit gaat verder dan gevoelens van meerderwaardigheid. Het is ook de totale vanzelfsprekendheid dat Wit de norm is en dat Wit door zijn geschiedenis van dominantie ook het recht heeft op die dominante positie. In feite al die elementen die tegenwoordig worden omschreven als wit privilege (white privilege). Tegelijk wordt ook gesproken over Witte nazaten als emotioneel en kwetsbaar, omdat zij zich bijvoorbeeld in een achtergestelde positie bevinden en dat witte privilege helemaal niet beleven en zichzelf (ook?) als slachtoffer zien van het machtssysteem. Zij zijn vaak boos op, en bang voor de aandacht die Zwarte nazaten opeisen en hebben angst zelf voor racist te worden uitgemaakt, óf reageren juist met openlijk racisme.[70]

Daar hoort de erkenning bij dat het koloniale- en slavernijverleden integraal onderdeel is van de Nederlandse geschiedenis, waardoor iedereen in deze samenleving wordt gevormd. En dat leidt tot wat de Utrechtse hoogleraar Nicole Immler benoemt als intergenerationele verantwoordelijkheid.[71] Daarmee wordt de vaak gestelde vraag van Witte nazaten beantwoord: 'wat heb ik met de eventuele misdaden van mijn voorouders te maken?' En dat antwoord luidt: je hebt daaraan geen schuld maar wel de verantwoordelijkheid om die geschiedenis te kennen, te verspreiden en te werken aan uit dat verleden voortspruitende hedendaagse problemen. Bovendien zou dat in Wit-Zwarte gezamenlijkheid moeten gebeuren. In deze benadering wordt gesproken van 'een plicht tot herinneren' langs transgenerationele familielijnen en als lid van een intergenerationele gemeenschap. 'Burgerschap vraagt om het nemen van verantwoordelijkheid voor de impact die men had of heeft op de levenskansen van anderen'.[72] Een sterk voorbeeld van die transgenerationele verantwoordelijkheid en gezamenlijke zoektocht is het project 'De plantage van onze voorouders' van Maartje Duijn en Peggy Bouva, waarbij voorouders van Duijn eigenaar waren van een plantage waar voorouders van Bouva als slaafgemaakten leefden.[73] Voor de huidige familie van de een is het een onbekende en ver van mijn bed geschiedenis, in die van de ander heerst een groot zwijgen, maar is het verleden alom tegenwoordig en voelt de pijn en het verdriet daarover juist groter.

Strijdbaarheid en veerkracht

Nu lijkt in deze paragraaf de Zwarte nazaat van slavernij toch in grote mate behept te zijn met een ziektebeeld: het transgenerationeel trauma. Daarmee wordt zij/hij toch weer als 'anders', als slachtoffer en daarmee zelfs misschien als 'minder' weggezet. Waar het hier echter om gaat is dat de transgenerationele problematiek wordt benoemd en erkend, omdat er veel te lang al is gezwegen. Maar daarbij moet worden bedacht dat ook de strijdbaarheid en de veerkracht transgenerationeel zijn doorgegeven. Zoals eerder gezegd, zij staan niet los van elkaar en nazaten bewegen zich tussen beide polen. Bovendien kan die slingerbeweging veranderen binnen een mensenleven en van de ene op de volgende generatie. Tweede- en volgende generaties nazaten in Nederland staan hier anders in dan de eerste, die zich eerst een plek in de Witte samenleving moest veroveren.

Die veerkracht wordt inmiddels ook breed erkend. Steeds vaker is in discussies te horen dat het niet over Zwart slachtofferschap moet gaan, maar Zwarte strijd en veerkracht, Zwarte rolmodellen, de kracht van Afro-culturen en spiritualiteit. Duidelijke voorbeelden daarvan zijn de Black Archives, het constituerend rapport voor het Nationaal Slavernijmuseum dat in Amsterdam wordt opgericht, getiteld 'Met de kracht van de voorouders' en de Black Achievement Month die sinds 2016 in oktober wordt gevierd en waarin ook jaarlijks de Black Achievement Awards worden uitgereikt.

69 Marley leende de tekst van Marcus Garvey.

70 Zie Browne C. (2012).

71 Immler N. (2021).

72 Immler N. (2021).

73 Duin, M. & Bouva, P. (2020). *De plantage van onze voorouders*. Podcast VPRO

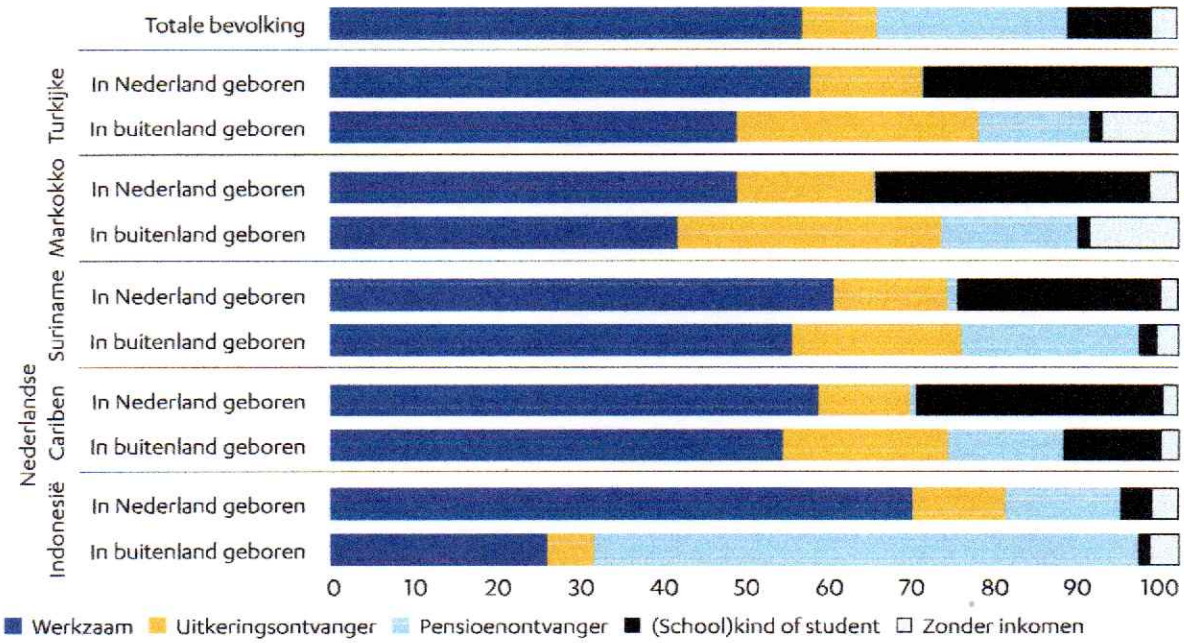
Die erkenning van veerkracht heeft ook wetenschappelijke onderbouwing gekregen met de zogenaamde resilience theory. Een eensluidende definitie heeft deze theorie nog niet, maar het betreft in ieder geval de veerkracht die iemand kan opbrengen om door te gaan of zelfs positiviteit te ontwikkelen na een verschrikkelijke periode of gebeurtenis, of minimaal de capaciteit om daarmee om te gaan en het een plek te geven. Ook lijkt er consensus te bestaan dat mensen in sommige levensfasen meer of juist minder veerkrachtig kunnen zijn en dat dat ook kan verschillen per levensdomein.[74] In relatie tot de slavernij wordt in de VS wel de term Zwarte veerkracht gebruikt die als volgt wordt gedefinieerd:

> *Resilience is generally defined as 'the ability to withstand or recover quickly from difficulties.' This definition seems lacking. It does not fully encompass what I mean by Black resilience. Black resilience is more than fortitude in the face of difficulties; it is an act of defiance and resistance to systemic oppression. It is an individual and collective action rooted in a desire to reclaim our dignity and joy and help others do the same.*[75]

Tekenend is een studie waarin wordt onderzocht hoe verhalen uit de slavernij kunnen worden gebruikt in de praktijk van het Afro-Amerikaans jongerenwerk in 'hoog risico omgevingen'. De titel van de studie zegt alles: Reconnecting to Resilience/Weer verbinding maken met veerkracht.[76] Die is er dus altijd geweest, ook onder (nazaten van) slaafgemaakten.

2.6 Sociaaleconomisch

Doorwerkingen op het gebied van werk, wonen, onderwijs, welzijn en inkomen zijn wellicht het best meetbaar, aangezien er met grote regelmaat rapporten worden uitgebracht door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), het Sociaal Plan Bureau (SCP) en andere overheidsinstellingen en ngo's. Niet dat daar een woord over de slavernij in staat, maar er worden wel herkomstgroepen in aangeduid van wie de positie in het specifieke maatschappelijke veld wordt gemeten. Zoals hieronder in een tabel van het CBS over de sociaaleconomische positie van de immigranten uit de drie voormalige koloniale koloniën, Suriname, de Nederlands-Caribische eilanden en Indonesië in 2020.

Figuur 2.6.1: sociaaleconomische positie naar herkomst 2020 (percentages). Bron: CBS Integratie en Samenleven, 2022

74 Moore, C. (2019, 30 december). Resilience Theory: A summary of the Research. *Positive Psychology*. https://positivepsychology.com/resilience-theory/#theory

75 Walter, C. (2023, 28 februari). Black Resilience. *Center for Employment Opportunities*. https://www.ceoworks.org/blog/black-resilience

76 Milton II, B.E. (2009). *"Reconnecting to Resilience" A Historical Study of Slave Narratives with Implications for Social Work Practice with African American Youth from High Risk Environments*. CUNY Academic Works.

Dat ziet er bijzonder hoopvol uit, zeker voor de tweede generatie, met name die van Indonesische herkomst.[77] De laatste groep bestaat grotendeels uit migranten die Nederlands-Indië verlieten toen het de onafhankelijke Republiek Indonesië werd in 1945. Vanaf de tijd dat Nederlandse overheid en daarmee ook het CBS in de jaren 1990 behalve onderscheid tussen autochtonen en allochtonen ging maken werd ook verschil gemaakt tussen westerse en niet-westerse migranten. Opmerkelijk genoeg werden de voormalige Rijksgenoten uit Indonesië geclassificeerd als 'westers' en die uit Suriname en de Cariben als 'niet westers'. Zij golden daarmee als een stuk 'vreemder' dan de Indische Nederlanders. In 2022 is die classificatie weer losgelaten. Leidend criterium is nu of iemand in Nederland is geboren of niet en de geboorteplaats van de ouders (buiten Nederland).[78] Ook het onderscheid autochtoon/allochtoon is ingewisseld door Nederlanders met of zonder een migratie-achtergrond. Niettemin geeft de oude kwalificatie wel aan dat er vanuit inheems Nederland heel anders werd aangekeken tegen de nazaten van koloniaal Indonesië dan tegen die uit Suriname en de Cariben. Waarmee niet gezegd is dat de Indische Nederlanders geen problematische entree in deze samenleving hebben gehad. Integendeel. Laat staan de positie van de Molukkers, die zelfs staatloos waren geworden.

Het hoopvolle beeld uit de eerste tabel, moet bij nadere beschouwing nog veel meer worden bijgesteld en genuanceerd t. Met name als er meer duidelijkheid moet komen over doorwerkingen van de slavernij. Het enige probleem daarbij is, met name bij de Surinaams-Nederlandse groep, dat er geen onderscheid wordt gemaakt tussen nazaten van slaafgemaakten (Afro-Surinamers en Marrons, samen circa 45 procent) en nazaten van contractarbeiders (Hindostanen, Javanen en Chinezen, eveneens samen circa 45 procent) en nog een kleine groep anderen. Er zijn aanwijzingen dat twintig jaar na de grote instroom van Surinamers rond 1975 de verschillen tussen de sociaaleconomische posities van met name Afro-Surinamers en Hindostaanse Surinamers in Nederland niet zo heel groot waren. Alleen de arbeidsparticipatie van de eerste groep was significant hoger dan van de tweede, in tegenstelling tot wat vaak werd gedacht.[79] Drie decennia later zou het kunnen dat de cijfers over de positie van de Hindostanen enigszins gunstiger zijn geworden in vergelijking met die van Afro-Surinamers in Nederland. Dat zou betekenen dat de gepresenteerde cijfers voor Afro-Surinaamse nazaten van slaafgemaakten in Nederland (nog) wat negatiever moeten worden bijgesteld.[80] De groep van ruim 176.000 Caribische Nederlanders[81] heeft in overgrote meerderheid voorouders die in slavernij hebben geleefd. Binnen die groep vormen de 30.000 Arubanen[82] een minderheid van wie slechts een klein deel Afrikaanse voorouders heeft.

In de meeste tabellen doen Surinaamse en Caribische Nederlanders het beter dan de andere grote niet-Europese migrantengroepen bijvoorbeeld met een Turkse of Marokkaanse achtergrond, maar slechter dan de inheemse Nederlanders en slechter dan de grote migrantengroep uit die andere kolonie, Indonesië. De laatstgenoemde groep is in vele opzichten vergelijkbaar met de meerderheid van de inheemse Nederlanders en 'scoort' soms zelfs beter. Een vergelijking met andere migrantengroepen, zoals Turken en Marokkanen, is in feite niet op zijn plaats en is in het hierna volgende dan ook niet opgenomen. Zij hebben namelijk geen eeuwenlange band met Nederland en vormen evenmin een dwarsdoorsnede van de bevolking van hun land van herkomst. De Caribische Nederlanders daarentegen vormen nog steeds deel van het Koninkrijk Nederland en hebben hetzelfde paspoort als inheemse Nederlanders, ook al zijn Curaçao, Aruba en Sint Maarten zelfstandige landen binnen dat koninkrijk. Suriname is in 1975 politiek geheel

77 In deze en alle volgende tabellen gaat het steeds om Surinamers, Caribiërs en Indonesiërs van de eerste en tweede generatie, dus zelf geboren in de (ex)kolonie of (een van) de beide. De kinderen van de volgende, derde of zelfs vierde generatie(s), wier ouders beiden in Nederland zijn geboren, worden inde cijfers niet meer meegeteld. Zij zijn Nederlanders, al duiden zij zelf toch vaak degenen die in hun ogen echt inheems (Wit) zijn aan als Nederlanders, niet zichzelf.

78 CBS (2022, 16 februari). CBS Introduceert nieuwe indeling bevolking naar herkomst. *CBS* https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/07/cbs-introduceert-nieuwe-indeling-bevolking-naar-herkomst

79 Van Niekerk (2000)

80 Bijvoorbeeld verhoudingsgewijs namen in 2008 evenveel Hindostanen als inheemse Nederlanders deel aan het tertiair onderwijs, namelijk 40 procent, tegenover 33 procent Afro-Surinaamse Nederlanders (Choenni, C. (2024); Choenni, (2014); Choenni, (2015).

81 https://allecijfers.nl/migratie-nationaliteiten-geboortelanden/curacao/; https://allecijfers.nl/migratie-nationaliteiten-geboortelanden/caribisch-nederland/; https://allecijfers.nl/migratie-nationaliteiten-geboortelanden/sint-maarten-nederlands-deel/.

82 https://allecijfers.nl/migratie-nationaliteiten-geboortelanden/aruba/

onafhankelijk geworden van Nederland. In beide gebieden werden de slaafgemaakten vrije burgers bijeen gebracht onder de Nederlandse vlag. Ook voor hen gold nu dat zij konden gaan 'profiteren' van de Nederlandse 'beschaving', of, zoals dat voor die andere nog veel grotere kolonie in Azië werd gesteld: 'Daar werd wat groots verricht'.[83] In Suriname werd al lang voor dat in Nederland het geval was, de leerplicht ingevoerd, op Curaçao gelijk met Nederland in 1901. In beide gebieden ontstond een bloeiende industriële sector rond bauxiet, respectievelijk olie en de Nederlandse wetgeving was de vigerende. Wel kende die wetgeving een aantal koloniale toevoegingen, zoals een verbod op Afro-culturele uitingen zoals winti (Suriname) en tambú (Curaçao, Bonaire). Maar dat vormde juist onderdeel van de Nederlandse 'beschavingsmissie'. In zo'n langdurig Nederlanderschap zou het voor de hand liggen dat toen grote groepen Surinamers en Antillianen in het laatste kwart van de twintigste eeuw naar Nederland kwam, zij als 'Rijksgenoten' gemakkelijk zouden opgaan in deze samenleving. Natuurlijk hadden de meesten een andere huidskleur en misschien wat andere gewoontes, maar verder zouden ze in feite veel minder onderscheidend hebben moeten zijn van de inheemse Nederlanders. Toch is dat niet het geval. En dat is op z'n minst een koloniale en waarschijnlijk zelfs slavernij-doorwerking.

Sprekend over de 'Rotterdam wet' uit 2016 die de overheid het recht geeft mensen uit bepaalde buurten te weren en andere wettelijke selectieve maatregelen die gericht zijn op het onder controle houden van in feite ongewenste groepen leggen Carmina & Schor zelfs een direct verband met het slavernijverleden. Zij stellen dat de technieken die werden gebruikt om tot slaaf gemaakten te controleren nog doorwerken in de huidige waarop wordt omgegaan met het reguleren en ordenen van de (openbare) ruimte.

> *The archive of technologies used to track enslaved Africans (as property) and the surveillance of the plantation complex should be regarded as important precursors of contemporary spatial regulation and control.*[84]

Hier wordt waarschijnlijk gedoeld op de praktijk dat slaafgemaakten zich maar in beperkt territorium mochten bewegen (de plantage, de stad) en dat er een soort etnische profilering plaatsvond (brandmerken, etnische en kleurclassificatie), die met enige fantasie is terug te vinden in de wijze waarop overheden en politie zich opstellen in de urbane ruimte.

Dat ingrijpen in waar mensen komen te wonen kan vergaande consequenties hebben. Zo concludeerden Van Gent & Hochstenbach, op basis van recent onderzoek[85], dat dit ertoe heeft geleid 'dat de woningmarktpositie van Surinaamse migranten en hun kinderen minder goed is dan die van burgers met Nederlandse grootouders. Het gaat dan in het bijzonder om het kunnen kopen van een woning, maar ook op der particuliere huurmarkt lijkt dit op te gaan.[86] Deze achterstelling is structureel en strekt zich uit over meerdere generaties. Het gaat niet alleen om het al dan niet kunnen kopen van een woning, maar ook om het vervolgens opbouwen van vermogen. Dat vermogen kan vervolgens van generatie op generatie worden doorgegeven. Vaak wonen de nazaten van slaafgemaakten in concentratiewijken in de Randstad. Tegelijk is daar overigens ook vaak de geërfde Zwarte (veer)kracht te zien van Zwarte organisaties, kunstenaars en muzikanten, festivals et cetera. In andere slavernij gerelateerde gebieden die het (woon)landschap bepalen, zoals grachtenpanden, oude bankgebouwen, paleizen en landhuizen, soms met slavengeld gebouwd, zijn nazaten van slaafgemaakten nauwelijks te vinden, als eigenaars of huurders.

In het algemeen is de positie van nazaten van slaafgemaakten (& contractarbeiders) op de woningmarkt een stuk slechter dan die van inheemse Nederlanders. Daarbij moet wel aangetekend dat dit generaties lang doorwerkt niet helemaal lijkt op te gaan. De in Nederland geboren generatie doet het al beter dan die van hun buiten Nederland geboren ouders, en met name het oudste segment van de in Nederland geboren groep verschilt niet heel veel meer van het gemiddelde van de totale bevolking.

83 Een bekend boek onder deze titel over de zegeningen van het Nederlandse koloniale project in Nederlands-Indië van W.H. van Helsdingen (1941).

84 Martina and Schor (2018).

85 Van Gent & Zorlu (2020).

86 Zie bijvoorbeeld E. Cozijnsen et al. (2021).

Tabel 2.6.1: Aandeel huishoudens met koopwoning per herkomstgroep en leeftijdsgroep 2020 (percentages)

1e generatie	Surinaams	Caribisch	Indonesisch	Totale bevolking
< 30 jr.	11	4	10	28
30-45 jr.	36	18	49	59
45-65 jr.	40	26	52	67
65+	27	28	47	57

2e generatie	Surinaams	Caribisch	Indonesisch	Totale bevolking
< 30 jr.	15	11	22	28
30-45 jr.	37	40	58	59
45-65 jr.	49	60	64	67
65+	52	53	62	57

Bron: CBS Integratie en Samenleven, 2022

Afgemeten naar de oppervlakte van de woonkamer van gemiddeld 30 m² of kleiner, wonen Surinaamse (43%) en Caribische Nederlanders (50%) bovendien een stuk minder ruim dan inheemse Nederlanders, van wie 73 procent daar flink boven zit.[87]

Tabel 2.6.2: Gemiddeld gestandaardiseerd inkomen naar herkomst 2020

Herkomst	Inkomen (€)	Vergeleken met inheemse Nederlanders	Geboren buiten NL (€)	Vergeleken met inheemse Nederlanders	Geboren in NL (€)	Vergeleken met inheemse Nederlanders
Nederland	36.400	N.v.t	N.v.t	N.v.t	N.v.t	N.v.t
Suriname	30.200	−17%	29.400	−19%	31.200	−14%
Ned. Carib.	28.000	−23%	26.500	−27%	30.800	−15%
Indonesië	37.000	+2%	31.900	−12%	39.100	+7%

Bron: CBS, Integratie en Samenleven 2022

87 De Boom et al., (2023).

Qua inkomen doet de generatie van in Nederland geboren nazaten het eveneens beter dan die van hun ouders, maar niettemin is het opmerkelijk hoezeer ook zij (blijven?) achterlopen op de inheemse Nederlanders. Hoopvol is wellicht dat de kloof wel heel langzaam iets kleiner lijkt te worden, maar echt significant is het (nog) niet.[88] Nog steeds schommelt het verschil tussen een vijfde en een kwart lager inkomen.

In Nederland gold in 2020 een lage-inkomensgrens van € 13.250. Daaronder wordt gesproken van armoede. Van de hele Nederlandse bevolking leefde op dat moment 5 procent in armoede. Onder Surinaamse Nederlanders was dat tweemaal zoveel, onder Caribische Nederlanders zelfs driemaal zoveel. Vergeleken met tien jaar daarvoor was er wel sprake van een lichte vooruitgang, maar alles wijst op een structureel probleem.[89]

2.7 Fysiek

Het lichaam

In de VS wordt al sinds eind jaren 1980 gediscussieerd over wat wel genoemd wordt de Hoge Bloed en Slavernij these. De stelling dat er een relatie bestaat tussen slavernij en hoge bloeddruk onder Afro-Amerikanen werd voor het eerst gelanceerd door Thomas Wilson en enkele jaren later kritisch neergesabeld door de bekende slavernijhistoricus Philip Curtin.[90] Het komt erop neer dat de gemiddeld vaak hogere bloeddruk bij Afro-Amerikanen is veroorzaakt door een combinatie van slavernij gerelateerde factoren. Zo zouden zij merendeels afkomstig zijn uit gebieden in Afrika, waar zouttekort heerste, wat tot specifieke genetische consequenties zou hebben geleid. Die genetische lage resistentie voor zout betekende dat alleen degenen die wel goed zout konden vasthouden de overtocht overleefden. Tijdens die traumatische reis verloren ze namelijk nog meer zout door angstzweet, diarree en braken. De overlevers hadden dus een hoge zoutresistentie wat ze van pas kwam in het zoutrijke slavendieet dat ze daarna op de plantages kregen. Het hoge zoutgehalte dat ze vasthielden zou dan hebben geleid tot hoge bloeddruk en over de generaties heen zijn doorgegeven inclusief bijbehorend lage sterfteleeftijd.

Curtin liet vervolgens zien dat er helemaal geen zouttekorten waren in de Afrikaanse ronselgebieden en dat de zogenaamde Middle Passage[91] te kort van duur was om genetisch van invloed te kunnen zijn. Bovendien stelde hij arme Witten net zo'n slecht en zoutrijk dieet hadden (en hebben) als Afro-Amerikanen, en dat Afro-Amerikanen helemaal niet bovengemiddeld last hebben van hoge bloeddruk, met alle consequenties van dien.

Toch ging de discussie wel verder, omdat, ondanks Curtins ontkenning van bovengemiddelde hoge bloeddruk en alle gevolgen daarvan, deze wel degelijk voorkomen onder Afro-Amerikanen[92], alleen zeker niet bij iedereen. En hetzelfde lijkt ook onder nazaten van slaafgemaakten in de Nederlandse slavernijgebieden te gelden.[93] Gemiddeld is het hoger dan bij Witte Nederlanders, maar er is ook een grote diversiteit. Dat komt bijvoorbeeld omdat veel nazaten ook Inheemse en Europese voorouders in hun genetische lijn hebben gekregen en dat de voedingssituatie bepaald niet overal hetzelfde waren. Plantages aan zee leverden bijvoorbeeld een veel visrijker dieet op dan in het binnenland.[94]

Maar veel is voor nazaten van slaafgemaakten in de Nederlandse gebieden nog niet onderzocht, waarover in de VS wel cijfers beschikbaar zijn. Zo lijken in de VS Afro-Amerikanen een hogere ratio lithium rode

88 CBS, Jaarrapport Integratie 2018. In 2011 respectievelijk: Nederlands: € 31.100, Surinaams € 24.900 (–20%) en Caribisch € 22.100 (– 29%)

89 De Boom et al. (2023).

90 Wilson (1986); Wilson and Grim (1986); Curtin (1992).

91 De middenzijde van de driehoekshandel, ofwel de oversteek van Afrika naar de Amerika's met schepen vol slaafgemaakte mannen, vrouwen en kinderen.

92 Zie bijvoorbeeld Elijovich (2024): "Black Americans have higher prevalence and severity of hypertension than White Americans, with 40% of the former versus 25% of the latter exceeding a systolic BP of 160 mmHg. Hypertension mortality in Black Americans is double that of White Americans owing to more frequent cerebral, cardiovascular, and renal complications in the former.Middle-aged Black Americans have a 4-fold increased risk of stroke (and a 3-fold risk for the same BP elevation in their White counterparts." Eerste generatie Afrikaanse migranten in de VS hebben die hoge bloeddruk niet; zie Hyman (2000).

93 Zie Meeuwsen (2004).

94 Zie Van Stipriaan (1993).

bloedcellen tot plasma te hebben dan Witte Amerikanen.[95] Dit wordt verklaard door een minder efficiënt contra-transport van het lithium-natrium celmembraan van de natrium-kaliumpomp die weer een belangrijke rol speelt in een groot aantal cellulaire processen. En ook daarvan wordt weer gezegd dat dat te maken heeft met een selectie-proces tijdens de trans-Atlantische mensenhandel.

Ook Diabetes type 2 wordt disproportioneel veel meer aangetroffen onder Afro-Amerikanen dan onder Witte Amerikanen[96] en ook in het Caribisch gebied[97] schijnt deze situatie vergelijkbaar te zijn. De gevolgen daarvan zijn aanzienlijk.[98] Of er een directe link is met de slavernij is (nog) niet duidelijk. Wel wordt het gelinkt aan slechte eetgewoonten door armoede, die bovengemiddeld is onder Afro-Amerikanen, en racisme. De patiënten zelf legden daarbij wél een relatie met slavernij. Ze wantrouwen vaak degenen die de diagnose stellen of de vermeend racistische verstrekkers van de medicijnen die hen bewust ziek zouden willen maken. De ziekte wordt daardoor soms ontkend, of vermeden, met alle gevolgen van dien.[99] In Jamaica bleek bijvoorbeeld onder 87 procent van de patiënten van een diabeteskliniek de kans op chronische nierziekte hoog tot zeer hoog te zijn.[100]

De fysieke doorwerking van slavernij kan dus ook een afgeleide zijn, als gevolg van een andere c.q. wantrouwende of zelfs afwerende houding van de patiënt ten opzichte van de Witte medische wetenschap en/of behandelaar. Onder Afro-Nederlanders is daar nog geen onderzoek naar gedaan. Dit verdient zeker aanbeveling. Dát de medische wetenschap wit is, is evident. Een simpel voorbeeld is de vinger pulse oximeter, die het zuurstofgehalte in het bloed meet. Na onderzoek bleek die bij één op de tien mensen met een donkere huidskleur een verkeerde waarde aan te geven, waardoor bijvoorbeeld doorverwijzing naar een ziekenhuis achterwege bleef. Dit apparaatje is geëikt op Witte mensen en heeft daardoor een ingebouwd vooroordeel ten opzichte van mensen van kleur.[101]

Tegelijkertijd zijn er ook wetenschappers die waarschuwen tegen het doen van fysiek-medische uitspraken over DE Afro-gemeenschap, of DE nazaten van slaafgemaakten, omdat daarmee het concept ras weer terugkomt. Biologisch gezien bestaat ras niet, het is een sociale constructie. Als er dus toch medische verschillen worden benadrukt tussen Witte en Zwarte (of Afrikaanse, of negroïde) mensen dan wordt ras in feite heringevoerd. Maar zelfs in het geval van de (nazaten van) slaafgemaakten in de Amerika's is geen sprake van één groep. Ze hebben verschillende koloniale geschiedenissen doorgemaakt, zijn genetisch vermengd geraakt met Inheemse volken, Europeanen en Aziaten en hebben gemigreerd tussen verschillende sociale en ecologische contexten. De daaruit voortkomende diversiteit is te groot om van één groep met vergelijkbare fysiek-medische kenmerken te spreken.[102] Bovendien drukt die homogenisering een stigma van slachtofferschap op de groep ('ze' hebben last van ...., of 'ze' lijden aan ....). Niettemin moeten bepaalde verschillen tussen Zwart en Wit wel worden meegenomen in diagnose en behandeling, maar dan wel rekening houdend met de diversiteit binnen de groep.[103]

Hoe gevaarlijk een homogeen etnisch beeld kan zijn blijkt uit onderzoek van de nierfunctie in Nederland. Daarbij wordt ook spiermassa gemeten en wordt rekening gehouden met een correctie van de uitkomsten voor 'negroïde' patiënten, vanuit de aanname dat zij gemiddeld meer spiermassa hebben. Dat is echter niet bij alle Afro-Nederlanders het geval, dus de aanname moet niet zijn 'indien negroïde', maar 'indien bovengemiddeld gespierd'.[104]

95 Strickland TL, Lin K, Fu P, et al. (1995).

96 Shiyanbola (2018).

97 Poyser (2016).

98 African Americans with diabetes have twice the rate of blindness and a three-fold higher rate of diabetic neuropathy, end stage renal disease, and non-traumatic lower extremity amputations compared with non-Hispanic Whites (Shianbola, Sociocultural influences (2018), 25)

99 Zie Shiyanbola (2018).

100 Ferguson (2015).

101 Helberg-Proctor (2023).

102 Zie Jackson (1991).

103 Lujan and Dicarlo (2018).

104 Helberg-Proctor (2023).

Het is goed om de etnische verschillen tussen mensen te zien. Het is verkeerd als daarbij niet ook een heel aantal andere factoren worden meegewogen die met dat individu samenhangen, van fysieke tot en met sociaaleconomische en culturele omstandigheden.

Tabel 2.7.1: Medisch welbevinden 2019/2020, gemiddelde van mannen en vrouwen

Land	Heeft obesitas (%)	Slikt diabetes medicijnen populatie 55+ (%)	Gemiddeld medicijngebruik (€)	Gemiddelde GGZ-zorg (€)
Nederland	8	11	179	233
Suriname	17	29	245	339
Ned. Cariben	18	19	224	331
Indonesië	12	13	171	260

Bron: CBS, Integratie en Samenleven 2022.

Ook voor Nederland klopt het beeld dat nazaten van slaafgemaakten (en contractarbeiders) significant hoger scoren op diabetes en obesitas en dat geldt ook voor hun medicijngebruik en hun beroep op de GGZ. Er is nog veel meer onderzoek nodig om vast te kunnen stellen of dit een directe relatie heeft met het koloniale- en slavernijverleden. De migratie-ervaring kan hierop ook van invloed zijn. Als dat laatste zo is, dan kan daaraan wel worden toegevoegd, dat die migratie op zich een gevolg is van het koloniale verleden. De kolonisator heeft de voormalige slavenkolonies niet klaargemaakt voor de nieuwe tijd en dus zagen velen geen andere uitweg dan naar het land van de voormalige slavenmaker te vertrekken. Dat dit tot ziektes en mentale problemen kan leiden is niet zo heel moeilijk voor te stellen.

De publieke ruimte

Ervan uit gaande dat er een relatie is tussen de beeldvorming in de slavernij en anti-zwart racisme anno nu, dan is het niet zo heel moeilijk om daarvan aanwijzingen te vinden in de (virtuele) publieke ruimte. Er zijn monumenten en andere herinneringsplaatsen en tradities in de publieke ruimte die door nazaten van slaafgemaakten en andere Nederlanders als aanstootgevend worden ervaren, omdat zij herinneringen oproepen aan de slavernij vanuit een vernederend perspectief.

De figuur van de stereotype *'blackface'* Zwarte Piet, met name in openbare optochten en ontvangsten door hoogwaardigheidsbeklederes is de meest bekende. Tegelijk is er ook veel commotie ontstaan rond beelden als die van Peerke Donders in Tilburg (met onderdanige Afro-Surinamer), Michiel de Ruijter in Vlissingen (beschermer van slavenschepen en slavenbezitter), Anton de Kom in Amsterdam (vernederend, want bloot, afgebeeld), of die van J.P. Coen (Hoorn), de moordenaar van Banda.

Vergelijkbare discussies doen zich voor rond koloniale straatnamen als Witte de Witt of Jan van Riebeeck. Volgens een recente inventarisatie hebben in ieder geval 149 van de 355 Nederlandse gemeenten straten die zijn vernoemd naar nationale helden met een besmet verleden.[105] Bij elkaar opgeteld gaat het om 163 kilometer straat. Dat betreft overigens het hele koloniale verleden, niet alleen de slavernij. Logischerwijs worden ze het meest aangetroffen in de grote steden, maar even goed in Roermond, Terneuzen of Katwijk.
Ook panden kunnen vernoemd zijn naar een naam uit de slavernijgeschiedenis (Landgoed Berbice in Voorschoten), of hebben sculpturen aan de gevel van zogenaamde Moren of Gapers aan de gevel. Andere beeltenissen van scenes uit de slavernij of nederige Zwarte mensen aan gebouwen of op bijvoorbeeld de Gouden Koets worden inmiddels door velen als aanstootgevend ervaren.

105 Pointer KRO NCRV (2020).

Een heel andere publieke ruimte is het sportstadion. Opvallend daarbij is het verschil in het soort sport. In het algemeen zijn er veel sporten die nog heel erg Wit zijn, zoals tennis, schaatsen, of zwemmen. Daar zijn bij wedstrijden niet of nauwelijks uitingen van racisme te merken. Wel kan de vraag gesteld worden waarom deze en andere sporten nog steeds zo Wit zijn, met name de professionele takken waar dus veel publiek op af komt en/of media exposure hebben. Werken zij impliciet buitensluitend, zodat Afro-Nederlanders zich niet echt welkom voelen? Dit vraagt om onderzoek.

Voetbal, als grootste volkssport, is tegelijk qua publiek relatief de meest racistische. De diversiteit op het stadionveld is groot, soms spelen in het nationale elftal meer Zwarte dan Witte mannen (bij de vrouwen is dat nog niet zo ver). Tegelijk bestaat het publiek in heel grote mate uit Witte mannen en zijn de racistische spreekkoren, oerwoudgeluiden, bananenschillen op het veld en beledigende spandoeken, een structureel fenomeen geworden. Tegelijkertijd lijkt de afwijzende reactie op zulk gedrag van spelers en organisaties ook structureler geworden. Ook lijkt er een verband te bestaan tussen sporten en wedstrijden die een familie-uitje zijn en die waar hoofdzakelijk (Witte) mannen naartoe gaan.

Daar staan inmiddels wel de toenemende initiatieven tegenover om straten, pleinen en bruggen te vernoemen naar helden uit de anti-koloniale- of slavernijgeschiedenis, zoals Anton de Komplein, Tulastraat, of Bonistraat. Ook heeft een toenemend aantal steden tegenwoordig een slavernijmonument, een stadswandeling over slavernij, en/of een boek over de lokale slavernijgeschiedenis, van Overijssel tot Den Haag, van Rotterdam tot Groningen, van Haarlem tot Arnhem.

De straat wordt langzamerhand een beetje gedekoloniseerd en dat geldt ook voor musea met koloniale collecties. Zo'n vijftig musea hebben zich bijvoorbeeld verenigd onder de vlag Musea Bekennen Kleur, waarbij zij de eigen collecties, teksten en (personeels)beleid kritisch onder ogen gaan zien. Bovendien zijn de plannen voor een Nationaal Slavernijmuseum in een vergevorderd stadium en wordt de opening voorzien in 2030. Sinds het begin van deze eeuw zijn er vele tientallen tentoonstellingen, theaterstukken, films en dansvoorstellingen geweest rondom het thema slavernij en wordt er sinds 2016 in een groeiend aantal steden aandacht gegeven aan de Black Achievement Month, met veel Afro-kunst en cultuur in voorheen vaak Witte bolwerken.

De virtuele publieke ruimte

Met de virtuele ruimte wordt hier vooral de televisie en sociale media bedoeld. Als het over (anti-Zwart) racisme, stereotyperingen en clichés gaat is dit zo omvangrijk en zo'n dagelijkse kwelling voor velen geworden, dat er geen beginnen meer aan is dit in beeld te brengen. Er is niets genuanceerds, onderhuids, of 'onbedoelds' bij, het is 1 op 1 racisme. De andere kant van deze medaille is dat ook de anti-racisten een duidelijke stem hebben op de socials. Ieder zoekt zijn eigen bubbel op en lijkt zich daarin 24/7 te laten bevestigen in het eigen gelijk.

Ook op televisie is openlijk een op een racisme aanwezig, zij het beperkter dan op de sociale media, waar vrijwel geen enkele controle plaatsvindt. Dat is bij de publieke omroepen anders, maar een bekende figuur als Johan Derksen kan bij een commerciële omroep ongecontroleerd roepen dat een Zwart kamerlid dat sinds zijn babytijd in Friesland is opgegroeid en in de Friese cultuur is grootgebracht, nu eenmaal geen Fries is.

Interessanter, want verborgener en daarom nog veel wijdverbreider, zijn de doorwerkingen van beelden van Zwarte mensen, ontstaan in de slavernij- en koloniale periode, die nog steeds kritiekloos deel van de beeldvorming zijn. De Rotterdamse hoogleraar Jacco Sterkenburg heeft hier in relatie tot sport veel onderzoek naar gedaan. Zwarte sporters worden vaak beschreven met diervergelijkingen (leeuw, panter, antiloop, beer, een beest) en merendeels geroemd om hun fysieke kwaliteiten. Witte sporters worden veel meer geprezen om hun inzicht, overzicht, leiding, tactiek, kortom hun hersens. Fysiek en kracht tegenover intellect, in feite connotaties die nog steeds samenhangen met de raciale hiërarchie van vroeger.

Op de televisie is langzamerhand ook verandering te zien. Zo is er binnen het publieke bestel Omroep Zwart bijgekomen. Maar die is wel ontstaan uit wanhoop over het gebrek aan Zwarte representatie op dit medium en gebrek aan aandacht voor Afro-Nederlanders in het algemeen. Bij de andere omroepen, publiek en commercieel, is intussen wel een verandering ten goede te zien. De traditionele Zwarte Piet is verdwenen en er komen toenemend Zwarte mensen in presentatierollen of als gasten op de televisie. Het is een voorzichtig begin, zegt

onderzoeker Hans Ramsoedh. Maar hij wijst ook op een onderzoek van de VEA in 420 Nederlandse televisiereclames uit 2019.[106] Daaruit blijkt dat Witte mannen onevenredig vaak een hoofdrol spelen en anderhalf keer meer spreektijd hebben dan anderen (vrouwen en mensen van kleur). Wel zijn in 56 procent van de reclames inmiddels mensen van kleur te zien, maar slechts in 16 procent spelen zij een hoofdrol. Bovendien is de lichtgetinte acteur met afrokapsel sterk oververtegenwoordigd en zijn de acteurs van kleur bijna altijd gekoppeld aan een blonde tegenspeler.[107] Ramsoedh besluit zijn analyse dan ook met:

> *De omslag in de media en in de reclamewereld is een eerste voorzichtige stap als reactie op de protest-demonstraties tegen racisme en discriminatie. Ik ontkom echter niet aan de indruk dat de problematiek van inclusie en diversiteit gefaseerd wordt aangepakt: gekleurd Nederland in de meest lichte vorm wordt eerst gepromoot om de autochtone bevolking te laten wennen aan het idee van gekleurd Nederland en op termijn volgt de rest. De aanwezigheid van gekleurde Nederlanders in de reclame moeten we beschouwen als een cosmetische aanpassing. Waar het echter om gaat is de echte omslag: het actief tegengaan van institutioneel racisme. Dit vereist een cultuuromslag in Nederland.*[108]

2.8 Doorwerkingen van contractarbeid

Tussen 1853 en 1939 zijn in Suriname bijna 70.000 contractarbeiders uit Azië aangevoerd om de slaafgemaakten op de plantages te vervangen. Tussen 1853 en 1869 betrof dat Chinezen uit Java en China (2.620), van 1873 tot 1916 Brits-Indiërs, of Hindostanen (33.304) en van 1890 tot 1931 Javanen (32.962). Van de twee grootste groepen is rond 30 procent na verloop van tijd teruggekeerd naar hun land van herkomst.[109] Deze arbeiders sloten een contract van 5 jaar, waarin ze weinig rechten en veel plichten hadden. Daarna stond het hen vrij om terug te keren naar hun thuisland. Het probleem was echter dat er lang niet altijd een schip voor handen was. Maar ook om andere redenen besloot de meerderheid in Suriname te blijven. De meeste van de Javanen sloten opnieuw een contract, van de Hindostanen niet meer dan een kwart.[110] Hoogst uitzonderlijk bleven mensen hun leven lang contractarbeider, het overgrote deel vestigde zich als kleine landbouwer in de agrarische districten van Suriname. Het leven als contractarbeider was hard en schraal. De koloniale staat beschermde de plantage-eigenaren, niet de contractarbeiders. Gedurende de contracttijd waren de arbeiders en hun gezinnen gebonden aan de plantage. Er was regelmatig sprake van verzet en rebellie. Toch is het lastig hun leven te omschrijven in termen van slavernij, zoals dat de eeuwen daarvoor had gedomineerd. Zonder enige twijfel werden de contractarbeiders uitgebuit, vaak misdadig behandeld en waren ze grotendeels rechteloos. Maar dat bestaan was tijdelijk. Daarna bouwden ze een, eveneens schraal, maar vrij leven op als kleine boeren. Ze konden volgens hun eigen tradities leven, inclusief de eigen religie en ze hadden toegang tot -zeer beperkt- onderwijs. De verschillen met de zeker tien generaties slavernij daarvoor waren groot.

Niet iedereen is het daarmee eens.[111] Historicus Bhagwanbali publiceerde in april 2024 samen met drie anderen, een open brief in een Surinaams dagblad[112] gericht aan de Nederlandse koning waarin wordt gevraagd excuses aan te bieden aan de

106 VEA is de Vereniging voor Erkende Advertentiebureaus. Ramsoedh (2021).

107 Mulder (2020).

108 Ramsoedh (2021).

109 Zie Koloniale Verslagen van de betreffende jaren en Hoefte (1998).

110 Hoefte (1998).

111 Zie Bhagwanbali (2021).

112 Bhagwanbali, R., Mathura, N., Roeplall, R.P. & Mathura-Dewkinandan, H. (2024, 12 april). Brief aan Zijne Majesteit Koning Willem-Alexander: Excuses aan de erfgenamen van de Hindoestaanse tot koelie gemaakten. *De Ware Tijd*. https://dwtonline.com/brief-aan-zijne-majesteit-koning-willem-alexander-excuses-aan-de-erfgenamen-van-de-hindoestaanse-tot-koelie-gemaakten/

'Hindoestaanse nazaten van de tot koelie gemaakten'.[113] Daarin wordt gesteld dat de contractarbeiders werden behandeld als 'substituutslaven, gedoemd tot een leven van ontbering en angst, zonder hoop op gerechtigheid.'

> *De gevolgen van deze brute uitbuiting strekken zich uit tot ver voorbij degenen die direct werden onderdrukt. De littekens van dit verleden zijn diepgeworteld in de ziel van de nakomelingen van de tot koelie gemaakten. Generatie na generatie hebben zij geleden onder het trauma, gedwongen om te leven met de erfenis van onrechtvaardigheid en vernedering. Daarom verzoeken wij met grote urgentie en respect dat u, als vertegenwoordiger van het Nederlandse volk en erfgenaam van deze geschiedenis, publiekelijk uw excuses aanbiedt aan de nazaten van de tot koelie gemaakten.*

Het is hen nadrukkelijk niet om herstelbetalingen of iets dergelijks te doen, wel om erkenning van het trauma en excuses daarvoor.

Een doorwerking van de slavernij zou in ieder geval kunnen zijn dat er mede door het koloniale verdeel-en-heersbeleid tweespalt is ontstaan tussen de nazaten van slaafgemaakten en de (nazaten van) contractarbeiders, die tot de dag van vandaag merkbaar zijn, ook in Nederland. Met name geldt dit tussen Afro-nazaten en Hindostaanse nazaten, veel minder de Javaanse en Chinese nazaten. De Tilburgse hoogleraar Gowricharn wijt dit enerzijds aan de superioriteitsgevoelens van Afro-Surinamers. Dat zou geduid kunnen worden als een doorwerking van de slavernij, dat nu die eenmaal was afgeschaft de Afro-Surinamers het gedrag van de voormalige slavenmakers kopieerden en neerkeken op degenen die hun plek moesten innemen op de plantages. Anderzijds, zegt Gowricharn, kennen Hindostanen een minderwaardigheidsgevoel dat heel lang daarvoor al is ontstaan en heeft weinig met de contractarbeidsperiode te maken.

> *[W]aarom willen de Hindoestanen elke keer weer, generaties lang zich optrekken aan de groepen die ze superieur achten en imiteren ze hen en bouwen ze niet aan hun eigen zelfbewustzijn als groep? 'De Hindoestanen hebben al vanuit India een soort collectief minderwaardigheidsgevoel. In India had je het kastenstelsel, waarbij duidelijke rangen en standen bestaan. Die statushiërarchie hebben ze als het ware geprojecteerd op de nieuwe samenleving waar ze in kwamen, zoals in Suriname met Creolen en in Nederland met de Nederlanders. Ze kijken altijd omhoog naar wie er boven hen staat en verlangen vervolgens datzelfde. Hindoestanen hebben geen sterk zelfbewustzijn, zoals de Creolen dat hebben – nu duidelijk te zien met Black Lives Matter en de anti-Zwarte Piet-beweging – en de mensen met de Turkse achtergrond die veel meer zichzelf blijven en trots zijn op hun afkomst, cultuur en tradities. Dit collectief minderwaardigheidscomplex is al van eeuwen oud'.*[114]

Het opmerkelijke is, zegt Gowricharn, dat er bovendien geen eenheid is onder de circa 170.000 Hindostaanse nazaten in Nederland. Dat is mede aan het kastenstelsel te wijten en tevens aan de verdeeldheid in Suriname tussen stads-Hindostanen en boeren-Hindostanen (zie noot 87). Enigszins gechargeerd, ziet hij in Den Haag nu vooral die boerennazaten, in Utrecht en Amsterdam Hindostanen die zich politiek, intellectueel en cultureel boven hen verheven voelen en in Rotterdam Hindostanen die zich vooral identificeren als harde werkers. Dat laatste is natuurlijk een algemeen Rotterdamse identificatie, net als de Amsterdamse. De vraag is of dit nog als een post-slavernij doorwerking kan worden geduid. De pijn, zegt Gowricharn, zit in de doorwerking van het kastenstelsel, waarbij het opmerkelijk is dat de tweede generatie Hindostanen in de Randstad hun vooroordelen over de Haagse groepsgenoten nog verder ontwikkelt, ongeacht hoe het die Haagse gemeenschap vergaat.[115]

113 Koelie, was de term voor de Hindostaanse contractarbeiders. Later werd dit een denigrerende term voor Hindostanen in het algemeen, met namegebruikt door de nazaten van slaafgemaakten (Creolen). Maar niet alleen de Creolen bezigden deze term. Ook Hindoestanen onderling discrimineerden elkaar met het woord 'koelie'. Ze maakten binnen de groep onderscheid tussen de 'Foto Koelie' (stads-Hindoestaan) en de 'Boitie Koelie' (plattelands-Hindoestaan). De term koelie was al beladen, maar om ook nog een "Boitie Koelie" te zijn, was wel het laatste wat je als Hindoestaan wilde zijn', vertelt[hoogleraar] Gowricharn." (Ramesar, 148 jaar Hindoestaanse immigratie (2021).

114 Ramesar (2021).

115 Ibidem.

Gowricharns collega Choenni is overigens een stuk optimistischer en ziet vooral successen van wat hij noemt 'integratie Hindostani stijl'.[116] Dat is geen gedeeld gevoel en waarschijnlijk met name niet onder eerste generatie Hindostanen in Nederland. In 2017 verscheen een essay onder de titel 'Dit land heb ik gekozen', waarin dichters en schrijvers van die eerste generatie aan het woord worden gelaten.[117] Zo wordt verwezen naar een bundel van Jit Narain uit 1981 die hij de titel meegaf 'Hoe blanker het licht hoe dieper de blaren'. Hierin worden alle vooroordelen opgesomd waar de groep onder lijdt: een onvrij, gevangen gevoel, ongelukkig zijn, gebruik van kalmeringsmiddelen, discriminatie, opkomend fascisme, het dilemma blijven of teruggaan, beperkte doorstromingskansen voor de kinderen. Ook anderen schreven over onderdrukking, zoals dichteres Chitra Gajadhin:

Er was een dag
dat ik terugkeerde
naar mijn land
gebroken en geschokt

De ervaringen in Nederland waren dus bepaald niet alleen maar positief.

Over de situatie van de circa 30.000 Javaans-Surinaamse Nederlanders valt weinig te zeggen. In het algemeen is het een groep die weinig van zich laat horen. Een niet onbelangrijk deel van hen heeft zich buiten de Randstad in de meest noordelijke provincies gevestigd. In 2011 waren onder de Surinaamse Nederlanders de Javanen de groep met de laagste werkloosheid en uitkeringen, hadden ze de laagste opleidingsniveaus en waren ze relatief het meest werkzaam in de industrie, Samen met de Chinees-Surinaamse groep hadden ze de laagste criminaliteitscijfers, terwijl de Chinezen ook op alle andere factoren het hoogst scoorden. Maar, werd erbij gezegd, de onderlinge verschillen zijn niet heel erg hoog en kunnen deels ook door andere factoren worden verklaard.[118]

Inmiddels wordt onder de algemene noemer van racisme en discriminatie, naast anti-Zwart racisme ook 'discriminatie van mensen met (Zuid-)Oost-Aziatische herkomst' onderscheiden. De Tweede Kamer heeft hier een grootschalig onderzoek naar laten doen, dat 'laat zien dat mensen van (Zuid-) Oost-Aziatische herkomst in dezelfde mate te maken hebben met discriminatie als mensen met een Marokkaanse, Turkse, Surinaamse of Antilliaanse herkomst. Het zorgt voor gevoelens van onveiligheid, verdriet, boosheid of schaamte en beïnvloedt hun functioneren in de samenleving'.[119]

Het onderzoek was niet gericht op Javaans-Surinaamse en Hindostaans-Surinaamse Nederlanders, maar in praktijk zullen de meeste mensen hen niet onderscheiden van anderen met een (Zuid-)Oost-Aziatisch uiterlijk.
Een goed onderbouwd oordeel over de doorwerkingen van het contractarbeidssysteem onder de nazaten van degenen die daarin hebben geleefd is nauwelijks te geven. Veel van de problemen die deze groepen hebben ondervonden of nog ondervinden lijken eerder met armoede en met de migratie-ervaring en racisme in het algemeen in Nederland te maken te hebben. Maar ook hier geldt, dat die verschijnselen natuurlijk niet los staan van het koloniaal systeem, dus in ieder geval indirect is er zeker een verband.

2.9 Conclusie

De belangrijkste conclusie van dit korte inventariserende onderzoek kan zijn dat er voor de Nederlandse situatie met betrekking tot doorwerkingen van de Atlantische slavernij nog heel weinig substantieel, longitudinaal, kwantitatief en kwalitatief onderzoek is gedaan. Er is echter een overvloed aan aanwijzingen in de casuïstiek die het meer dan aannemelijk maken dat die doorwerkingen er zijn. Bovendien staan de verschillende domeinen waarin ze hier zijn geconstateerd niet los van elkaar.
Sociaaleconomische positie, onderwijsachterstanden, anti-Zwart racisme, transgenerationele trauma's en fysieke problemen, het werkt allemaal op elkaar in.

116 Zie Choenni (2024, 2015)

117 Gobardhan-Rambocus (2017).

118 Oudhof en Harmsen (2011).

119 Rijksoverheid (2024, 18 maart). Minister van Gennip: "Discriminatie van mensen met (Zuid-)Oost-Aziatische herkomst moet stoppen". *Rijksoverheid* https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2024/03/18/minister-van-gennip-discriminatie-van-mensen-met-zuid-oost-aziatische-herkomst-moet-stoppen

Daarnaast moet ook in acht worden genomen dat niet alles te kwantificeren, of empirisch representatief te onderbouwen is. Bovendien is dat nog geen garantie voor ultieme betrouwbaarheid, want door de eigen geschiedenis en de ingesleten witte-mannen-bias draagt de gebruikelijke wetenschappelijke benadering het gevaar in zich van westerse, Witte vooroordelen. De voorbeelden in de hoofdstukken over wetenschap en fysieke (medische) doorwerkingen spreken daarin duidelijke taal.

Op vele terreinen worden stapjes gemaakt, er is dus beweging. In het algemeen wordt door de meeste kritische onderzoekers wel geconcludeerd dat dat zeker niet altijd betekent dat dit ook in de richting van structurele veranderingen gaat.

Er is op vele terreinen sprake van transgenerationele doorwerkingen van het slavernijverleden. Dat geldt voor Zwarte nazaten en even zo goed voor Witte nazaten, zij het bij de laatsten nu nog vaak totaal onbewust. Voor mensen die niet van slaafgemaakten afstammen blijkt het slavernijverleden als veel verder weg te worden ervaren dan voor nazaten van slaafgemaakten. Het gevolg is dat zij daardoor niet zo gauw signalen die met dat verleden te maken hebben (h)erkennen en dat degenen die dat slavernijverleden dus als veel dichterbij ervaren, zich onbegrepen voelen. Wanneer het alsnog ter sprake komt is de Witte reactie vaak dat het niet zo bedoeld is en dat het absoluut niets met racisme te maken heeft. Waarop de Zwarte respons vaak is: niet jij, maar ik bepaal of jij een racist bent en het gaat niet om jouw bedoeling, maar om hoe ik het ervaar.
Parallel aan die structurele, transgenerationele problematische doorwerkingen van het verleden zijn er ook transgenerationele erfenissen die getuigen van strijd, veerkracht en culturele trots. Die tegengestelde en gelijktijdige gevoelens van enerzijds slachtoffer zijn en anderzijds strijdbaarheid en trots is misschien wel de meest kenmerkende doorwerking van het slavernijverleden die het leven van Zwarte nazaten complex maken en door Witte nazaten nog niet wordt gezien of begrepen. Laat staan de erkenning dat ook zij zelf een transgenerationeel probleem hebben.